

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

**Ιστορία και Ιστορική Σημαντικότητα: έρευνα σε μαθητές της ΣΤ΄
Δημοτικού για την κατανόηση και τη σημασία του Ολοκαυτώματος των
Εβραίων της Βέροιας.**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΗΣ ΤΣΟΛΑΚΗ ΠΟΛΥΤΙΜΗ
Α.Ε.Μ.:4980

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΚΑΣΒΙΚΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Β΄ ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ
ΑΝΡΕΟΥ ΑΝΔΡΕΑΣ

Φλώρινα, 2023

Ο/η συγγραφέας **ΤΣΟΛΑΚΗ ΠΟΛΥΤΙΜΗ** βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στις εργασίες τρίτων, οπού κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

*Στη μητέρα μου, που δεν πρόλαβε να την
διαβάσει...*

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	7
Abstract	8
Πρόλογος.....	9
1. Ιστορική Σημαντικότητα.....	10
1.1. Η έννοια της Ιστορικής Σημαντικότητας.....	10
1.2 Έρευνες που έχουν διεξαχθεί για τη Σημαντικότητα.	10
1.2.1 G. Partington (1980).....	10
1.2.2. P. Seixas (1997).....	11
2. Οι Εβραίοι της Βέροιας	13
2.1. Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων.....	13
2.2. Γενικό ιστορικό πλαίσιο: Η Είσοδος της Ελλάδας στο Β΄ παγκόσμιο πόλεμο και η στάση του Μεταξά απέναντι στον εβραϊκό πληθυσμό της χώρας.	13
2.3 Η φυσιογνωμία της εβραϊκής κοινότητας της Βέροιας	15
2.4 Ο διωγμός των Εβραίων της Βέροιας.....	16
2.5 Οι συλλήψεις.....	18
2.6 Οι Εβραίοι της Βέροιας στην Εθνική Αντίσταση	19
2.7 Οι επιζώντες Εβραίοι της Βέροιας.....	20
2.8 Η Εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας σήμερα.....	21
3. Παιδαγωγικό Πλαίσιο: Διαχείριση των τραυματικών γεγονότων στην ιστορική εκπαίδευση	22
3.1 Η μοναδικότητα του ολοκαυτώματος ως τραυματικού γεγονότος	22
3.2 Αποτραυματοποίηση.....	23
3.3 Διδακτικές προσεγγίσεις στη διαχείριση των τραυματικών γεγονότων	25
3.4 Στρατηγικές διαχείρισης των τραυματικών γεγονότων.....	29
4. Σχεδιασμός διδακτικής παρέμβασης.....	32

4.1 Στόχος, θεωρητικό και παιδαγωγικό πλαίσιο της παρέμβασης.....	32
4.2 Σχεδιασμός της διδακτικής παρέμβασης.....	34
1η θεματική ενότητα: Ιστορικό πλαίσιο του Β' Παγκοσμίου πολέμου.....	34
2 ^η θεματική ενότητα: η ζωή των εβραίων : Τα επαγγέλματα των Εβραίων, οι σχέσεις μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών.....	36
3 ^η θεματική ενότητα: η ζωή των εβραίων στην γερμανική κατοχή στη πόλη της Βέροιας και πορεία προς το τελευταίο ταξίδι.....	37
4 ^η ενότητα: η μνήμη της εβραϊκής κοινότητας στη Βέροια.....	39
5. Αποτελέσματα/ Σχολιασμός.....	41
6. ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	54
Δραστηριότητες.....	56
Βιβλιογραφία.....	78

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα έρευνα με θέμα: Η σημασία του Ολοκαυτώματος των Εβραίων της Βέροιας είναι μια διδακτική παρέμβαση, η οποία υλοποιήθηκε σε μαθητές της ΣΤ΄ Δημοτικού στο πλαίσιο του μαθήματος ιστορίας. Η διδασκαλία σχεδιάστηκε για τέσσερις διδακτικές ώρες με θέμα την εβραϊκή συναγωγή, τα επαγγέλματα, τις σχέσεις Εβραίων Χριστιανών, τη γερμανική κατοχή και τη μνήμη του εβραϊκού στοιχείο της πόλης μέσα στο χρόνο. Σκοπός της συγκεκριμένης ερευνητικής εργασίας είναι οι μαθητές να κατανοήσουν το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Βέροιας ως ένα μοναδικό ιστορικό γεγονός και επίσης να κατανοήσουν τις σχέσεις Εβραίων Χριστιανών αλλά και τον τρόπο με τον οποίο η πόλη διατηρεί τη μνήμη της στους Εβραίους που ζούσαν στη Βέροια. Η διδακτική παρέμβαση στο πρώτο μέρος περιλαμβάνει το ιστορικό πλαίσιο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και της εβραϊκής συνοικίας της Βέροιας. Στο δεύτερο μέρος αναφέρονται η ζωή των Εβραίων της Βέροιας. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζεται η διαδικασία του διωγμού των Εβραίων της πόλης. Τέλος, δίνονται οι δραστηριότητες για τη μνήμη της πόλης απέναντι στους Εβραίους και τη σημασία του Ολοκαυτώματος.

Λέξεις κλειδιά: Εβραίοι Βέροιας, Ολοκαύτωμα, Ιστορική Σημαντικότητα, Ιστορική Μνήμη

Abstract

The present research with subject: “The importance of the Holocaust of the Jews of Veria” is a teaching intervention, which was implemented in the context of the History lesson, for 6th grade students. The teaching was designed for four hours, dealing with the subjects of the Jewish synagogue, Jewish professions, Jewish-Christian relations, the German occupation and the memory of the Jewish presence in the city through time. The purpose of this research paper is for students to comprehend the Holocaust of the Jews of Veria as a unique historical event and also to understand Jewish and Christian relationships, but also the way in which the city preserves its memory of the Jewish population who lived in Veria. The first part of the educational intervention includes the historical context of World War II and Veria’s Jewish district. The second part is referred to the life of Veria’s Jews. The process of the persecution of the city's Jews is introduced in the third part. Finally, the city’s different activities in memory of the Jewish population and the importance of the Holocaust are given.

Key words: Jews of Veria, Holocaust, Historical importance, Historical Memory

Πρόλογος

Το ενδιαφέρον μου να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα της εργασίας είναι όταν στην πόλη που ζω και μεγάλωσα την Βέροια τοποθετήθηκαν οι μπρούτζινοι λίθοι μνήμης με τα ονόματα Εβραίων μαθητών που ζούσαν στη Βέροια και φοιτούσαν στο παλιό γυμνάσιο της πόλης νυν δημαρχείο και εξοντώθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης παρατήρησε ότι δεν υπήρχαν μαθητές για να μάθουν τη σημασία της τοποθέτησης των λίθων. Σκέφτηκα ότι όπως εγώ σαν μαθήτρια, έτσι και οι νυν μαθητές δεν έχουν μια σαφή εικόνα για το πόσο σημαντική ήταν η Εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας, έτσι αποφάσισα να ασχοληθώ με τη συγκεκριμένη έρευνα για το συγκεκριμένο πληθυσμό, ο οποίος έχει αφήσει το στίγμα του στην πόλη. Στην εποχή που ζούμε, δυστυχώς έχει ενταθεί ο φασιστικός, μισαλλόδοξος λόγος με πλήθος επιθέσεων σε βάρος του διαφορετικού και πάντα να αναδύετε αντισημιτικός λόγος και ο Εβραίος δαιμονοποιείται. Πιστεύω ότι η διδασκαλία των μαθητών/τριών με θέματα όπως το Ολοκαύτωμα θα μπορούσε να εξαλείψει τα παραπάνω και να προστατεύσει τα δικαιώματα του κάθε ανθρώπου.

1. Ιστορική Σημαντικότητα

1.1. Η έννοια της Ιστορικής Σημαντικότητας

Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστούν ορισμένες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σε παγκόσμιο και ευρωπαϊκό επίπεδο, οι οποίες έχουν σχέση με την έννοια της ιστορικής σημαντικότητας. Η έρευνα της έννοιας της ιστορικής σημαντικότητας αφορά τις απόψεις για ότι θεωρούν ιστορικά σημαντικό οι ιστορικοί και οι μαθητές σε σχέση με τα ιστορικά γεγονότα, πρόσωπα και χρονικές περιόδους του παρελθόντος (Wrenn, 2011:63).

Η σημαντικότητα αποτελεί δευτερογενή ιστορική έννοια και δεν υπάρχει εξάρτηση από το ιστορικό περιεχόμενο, όπως συμβαίνει σε κάποιες πρωτογενείς έννοιες. Οι μαθητές πρέπει να αναπτύξουν την ικανότητα να χρησιμοποιούν την έννοια της Ιστορικής Σημαντικότητας για να συνειδητοποιήσουν ότι η ιστορία λειτουργεί με τον τρόπο σκέψης των ιστορικών (Wrenn, 2011:63).

« Η προσέγγιση της Σημαντικότητας ως ιστορικής έννοιας περιλάμβανε τόσο την ίδια τη σημαντικότητα όσο και να λαμβάνεται υπόψη τι θεωρείται σημαντικό σε μια χρονική περίοδο του παρελθόντος για ένα γεγονός, για τη ζωή των ανθρώπων ή ενός θέματος και για την εξέλιξη που υπάρχει από το παρελθόν μέχρι και το σήμερα». Στη σημαντικότητα περιέχονται οι αρχές που καθιστούν ένα γεγονός σημαντικό και πώς έχει επηρεάσει τη ζωή των ανθρώπων μέσα στο χρόνο. Για να αποδοθεί η σημαντικότητα χρησιμοποιούνται κριτήρια και αξίες που έχουν χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν και στο παρόν και τι ερμηνείες έχουν αποδοθεί από τους μαθητές (Wrenn, 2011:163).

1.2 Έρευνες που έχουν διεξαχθεί για τη Σημαντικότητα.

1.2.1 G. Partington (1980)

Ο G. Partington ήταν ο πρώτος που ασχολήθηκε με την ιστορική σημαντικότητα μέσα από έρευνες για την ιστορική εκπαίδευση που πραγματοποίησε σε μαθητές σχολείων. Πιστεύει ότι οι μαθητές πρέπει να κατανοήσουν τι κάνει ένα γεγονός σημαντικό ή όχι και μετά να τεθούν τα κριτήρια. Σύμφωνα με τον G. Partington τα κριτήρια αυτά είναι τα εξής:

A) Σημασία: Πόσο σημαντική εκείνη την εποχή ήταν η ζωή των ανθρώπων.

B) Βαθύτητα: Πόσο βαθιά επηρεάστηκαν οι ζωές των ανθρώπων εκείνη την εποχή.

Γ) Ποσότητα: Πόσες ζωές επηρεάστηκαν από το γεγονός.

Δ) Διάρκεια: Πόσο χρόνο διήρκησε η επίδραση στις ζωές των ανθρώπων.

Ε) Συνάφεια: Η έκκριση που το γεγονός οδήγησε σε πιο βαθιά και καλύτερη κατανόηση της σημερινής ζωής.

Τα κριτήρια αυτά αποτέλεσαν το πρώτο οικοδόμημα στο οποίο στηρίχθηκαν και οι μελλοντικές έρευνες που θα αναλύσουμε παρακάτω (Καραγιάννης, 2016:15).

1.2.2. P. Seixas (1997)

Ιδιαίτερο ενδιαφέρουσα έρευνα για τη σημαντικότητα είχε ο Peter Seixas, ο οποίος εξέτασε τους τρόπους που κατανοούν και εκφράζουν οι μαθητές/τριες την έννοια της σημαντικότητας στο σχολείο μέσα από το μάθημα της ιστορίας. Υποστηρίζει ότι ένας εκπαιδευτικός δεν μπορεί να διδάξει όσα συνέβησαν στο παρελθόν, όπως και ένας ιστορικός δεν μπορεί να γράψει όσα συνέβησαν στο παρελθόν (Seixas, & Peck, 2004).

Ο Sexes αναφέρει ότι η ιστορία στους μαθητές δεν διδάσκεται μόνο μέσα στη σχολική τάξη. Οι μαθητές έχουν τα δικά τους ιστορικά ενδιαφέροντα κουβαλάνε στο σχολείο ιστορικές εμπειρίας και κατάλοιπα από τις οικογένειές τους. Υπάρχουν ερεθίσματα εκτός σχολικής τάξης, τα οποία επηρεάζουν τους μαθητές και τον τρόπο με τον οποίο θα διαμορφώσουν την ιστορική τους σκέψη. Τα σχολικά εγχειρίδια, αναφέρουν ιστορικά γεγονότα τα οποία για τους μαθητές μπορεί να θεωρούνται σήμαντα. Έτσι, οι δάσκαλοι πρέπει να διακρίνουν τι πρέπει να διδάξουν στους μαθητές από το παρελθόν. Σημαντικές προσωπικότητες του παρελθόντος μπορεί να είναι ασήμαντες για τους μαθητές και το ενδιαφέρον τους να έχει μετατοπιστεί στους απλούς ανθρώπους που διαδραμάτισαν γι' αυτούς προσωπικά και το περιβάλλον τους σημαντικό ρόλο (Seixas, & Peck, 2004).

Οι μαθητές πρέπει να είναι σε θέση να διακρίνουν το σημαντικό από το ασήμαντο. Αλλά τι κάνει ένα γεγονός ή ένα ιστορικό πρόσωπο σημαντικό; Αντιμετωπίζοντας διάφορα ίχνη και αφηγήσεις αναλαμβάνουμε μια διαδικασία διαλογής και σύλληψης σχέσεων για να δώσουμε νόημα στο παρελθόν. Αλλά τι είδους σχέσεις συνάπτουμε; Σημαντικά γεγονότα και πρόσωπα μπορεί να είναι εκείνα που έχουν το μεγαλύτερο αντίκτυπο στους ανθρώπους και το περιβάλλον μας για μεγάλο χρονικό διάστημα. Έτσι, παραδείγματος χάρη, η Γαλλική Επανάσταση, ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και άλλα σπουδαία Πολιτικά, Στρατιωτικά και Οικονομικά γεγονότα θα μπορούσαν να υπολογιστούν ως σημαντικά. Όμως από όλο αυτό το

έργο της κοινωνικής ιστορίας, της αναφερόμενης ιστορίας από κάτω προς τα πάνω, της Γυναικείας Ιστορίας και της εργατικής ιστορίας, θέματα τα οποία έχουν από έχουν απασχολήσει τους ιστορικούς τα τελευταία χρόνια θα μπορούσαν να θεωρηθούν ασήμαντα από τους μαθητές (Seixas, & Peck, 2004).

Ο Seixas για να ολοκληρώσει τα παραπάνω συμπεράσματα πραγματοποίησε έρευνα σε σχολεία του Καναδά το 1997 και μοίρασε ερωτηματολόγια με διάφορες ερωτήσεις για το πως εξετάζουν οι μαθητές τη σημαντικότητα μέσα από το μάθημα της ιστορίας. Το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε δύο μέρη ερωτήσεων. Στο πρώτο μέρος οι μαθητές έπρεπε να κάνουν ένα διάγραμμα με τα σημαντικότερα γεγονότα της ιστορίας από την ιστορία της ανθρωπότητας, αν αυτά τα γεγονότα παραμένουν στην ιστορία και με την πάροδο του χρόνου και αν έπρεπε να συμπεριληφθούν. Επιπλέον, μπορούσαν να αναφέρουν γεγονότα τα οποία είναι συνδεδεμένα με κάποιο άλλο γεγονός ή ασκεί το ένα επίδραση στο άλλο. Στο δεύτερο μέρος του ερωτηματολογίου, ο Seixas παραθέτει ένα ερωτηματολόγιο στο οποίο έχει μια σειρά από γεγονότα που κατά τον ίδιο είναι σημαντικά και ζητούσε από τους μαθητές να διαλέξουν κατά τη δική τους κρίση ποια είναι σημαντικά (Seixas, & Peck, 2004).

Τα αποτελέσματα των ερωτηματολογίων έδειξαν μεγάλη διαφοράς στις απαντήσεις των μαθητών. Ένα μέρος των μαθητών κατάλαβε ότι έπρεπε να γράψει τι θυμόταν από αυτά που διδάχτηκε στο μάθημα της ιστορίας. Άλλοι έδωσαν ερμηνεία στον όρο σημαντικότητα με την επιρροή που έχουν κάποια γεγονότα στους ίδιους. Σημαντικό μέρος των απαντήσεων περιλάμβανε τι αρέσει στο μαθητή και τι όχι; Επίσης, αρκετοί μαθητές θεωρούν σημαντικά κάποια γεγονότα με βάση την καταγωγή τους, π.χ. οι Κινέζοι διάλεξαν γεγονότα σχετικά με την κινέζικη ιστορία (Seixas, & Peck, 2004).

Συμπερασματικά ο Seixas, καταλήγει ότι οι εξηγήσεις που δίνουν οι μαθητές όταν πρέπει να αξιολογήσουν ένα ιστορικά πρόσωπο μπορεί να είναι είτε υποκειμενική είτε αντικειμενική και τα δύο, οι μαθητές δεν μπορούν να αναγνωρίσουν ξεκάθαρα τι είναι ιστορικά σημαντικό (Seixas, & Peck, 2004).

2. Οι Εβραίοι της Βέροιας

2.1. Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων

Το Ολοκαύτωμα είναι το αποτρόπαιο έγκλημα του ανθρώπινου γένους και το πιο συγκλονιστικό στην παγκόσμια ιστορία. Για να επιτευχθεί το έγκλημα χρησιμοποιήθηκαν επιστημονικές μέθοδοι, αποδεικνύονται ότι πίσω από τον πολιτισμένο άνθρωπο κρύβεται ο πρωτόγονος. Στις εικόνες των πολιτιστικών επιτευγμάτων πρέπει να θέσει ο κόσμος τις εικόνες των βασανισμένων, σκελετωμένων γυμνών σωμάτων, στους θαλάμους αερίων, στα διάφορα στρατόπεδα συγκέντρωσης που είχαν δημιουργήσει τα φρικτά μυαλά των ανθρώπων της ναζιστικής Γερμανίας. Στις φωτογραφίες που έχουν διασωθεί μετά το Ολοκαύτωμα των Εβραίων αντικρίζουμε ανθρώπους ξεφτιλισμένους, χωρίς συναισθήματα, χωρίς αντίδραση των γεγονότων που του επιφύλασσε η τραγική μοίρα (Σταθόπουλος, 1998).

Αναζητώντας κανείς τα αίτια του Ολοκαυτώματος θα μπορούσε σίγουρα να αναφερθεί στη συγκρότηση της ναζιστικής ιδεολογίας, όπου είναι η ανάδειξη του ναζισμού και ρατσισμού αλλά και στη μισαλλοδοξία που οι ρίζες της είναι βαθιά χρόνια μέσα στους ανθρώπους, μια μάστιγα που τους διχάζει χρόνια. Η μισαλλοδοξία έχει πολλές μορφές αυτή που πάντοτε, όμως κυριαρχούσε είναι η θρησκευτική η διαφορά ανάμεσα σε χριστιανούς και Εβραίους. Η γενοκτονία των Εβραίων δεν προέκυψε ξαφνικά στη Γερμανία των Ναζί. Άρχισε να καλλιεργείται σιγά σιγά εναντίον των Εβραίων με ύβρεις και βιαιότητες, καταλήγοντας στο αποτρόπαιο έγκλημα του Ολοκαυτώματος που ευνόησαν οι προκαταλήψεις και το μίσος (Σταθόπουλος, 1998).

2.2. Γενικό ιστορικό πλαίσιο: Η Είσοδος της Ελλάδας στο Β΄ παγκόσμιο πόλεμο και η στάση του Μεταξά απέναντι στον εβραϊκό πληθυσμό της χώρας.

Στις 28 Οκτωβρίου 1940, σηματοδοτείται η είσοδος της Ελλάδας στον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο έπειτα από την επίθεση των Ιταλών σε βάρος της Ελλάδας. Σε αντίθεση με τη συγγενική ιδεολογία του καθεστώτος του Μεταξά, η Ελλάδα συμμετείχε στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων κατά των φασιστών της Ιταλίας και μετέπειτα της Γερμανίας. Στις 04 Αυγούστου 1936 το φασιστικό πραξικόπημα του Μεταξά αναστατώνει τους Εβραίους και τους

κομμουνιστές της χώρας, διότι σε όλη τη δεκαετία του 1930 είχε ξεκινήσει αντισημιτική υστερία τους χριστιανικούς πληθυσμούς από την εθνικοσοσιαλιστική προπαγάνδα, η οποία σκόπιμα διοχέτευε ότι οι Μικρασιάτες πρόσφυγες είναι χριστιανοί σε αντίθεση με τους Εβραίους που ήταν κομμουνιστές (Βερέμης - Κολιόπουλος, 2006).

Παρότι η ναζιστική κυβέρνηση του Χίτλερ στη Γερμανία και η φασιστική κυβέρνηση του Μουσολίνι στην Ιταλία ανακοίνωσε μια σειρά από διατάγματα με φυλετικούς νόμους, τα οποία περιόριζαν τις ελευθερίες των Εβραίων, στην Ελλάδα η κυβέρνηση του Μεταξά είχε διαφορετική στάση απέναντι στον εβραϊκό πληθυσμό. Ένα μήνα μετά το πραξικόπημα πραγματοποίησε ομιλία στη Θεσσαλονίκη στην οποία κατησύχασε τον εβραϊκό πληθυσμό της πόλης. Το καθεστώς Μεταξά δεν ανακήρυξε τον αντισημιτισμό ως επίσημο δόγμα, ούτε καθιέρωσε νόμους οι οποίοι θα είχαν στόχο να παραμερίσουν τον εβραϊκό πληθυσμό της χώρας με τον υπόλοιπο πληθυσμό, επίσης διέλυσε την αντισημιτική οργάνωση που ήταν γνωστή με τα αρχικά ΕΕΕ «Εθνικής Ενώσεως Ελλάδας» (Pierron, 2004).

Παρόλα αυτά η φασιστική κυβέρνηση του Μεταξά ήταν επικίνδυνη και για να πετύχει τους στόχους της χρησιμοποίησε «το κλασσικό νομικό οπλοστάσιο όλων των ολοκληρωτικών κυβερνήσεων: ένα κράτος φασιστικό, αστυνομοκρατούμενο και συγκεντρωτικό, στο οποίο πολλαπλασιαζόταν οι παραστρατιωτικές οργανώσεις που θα αποτελούσαν στη συνέχεια το μοχλό πίεσης και κατατρομοκράτησης του ελληνικού πληθυσμού παντού στην επικράτεια» (Pierron, 2004).

Σύμφωνα με τον Pierron, (2004) οι Εβραίοι είχαν μεγάλη οικονομική δραστηριότητα σε διεθνή επίπεδο, ο Μεταξάς με τη φιλοσημιτική του πολιτική προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την οικονομική ευημερία του εβραϊκού πληθυσμού ώστε να μπορέσει να αντιμετωπίσει την οικονομική κρίση που βίωνε η χώρα εκείνη την περίοδο.

Επιπλέον η προσηλωμένη πίστη του ελλαδικού εβραϊκού στοιχείου στα ιδανικά της χώρας και η μη υποδούλωσή της σε ξενικές κατοχές ήταν κάτι το οποίο χαροποίησε το Μεταξά και το δέχτηκε θερμά. Ο εβραϊκός πληθυσμός της Ελλάδας πήρε μέρος στην πρώτη γραμμή του ελληνοϊταλικού πολέμου. Επίσης σε μια ανάδειξη του πατριωτισμού απέναντι στην Ελλάδα, η εβραϊκή τράπεζα της Θεσσαλονίκης Union πρόσφερε 200.000 χιλιάδες δραχμές στον έρανο της κοινωνικής πρόνοιας (Pierron, 2004).

2.3 Η φυσιογνωμία της εβραϊκής κοινότητας της Βέροιας

Ο αριθμός των Εβραίων που κατοικούσαν στην πόλη της Βέροιας ήταν σημαντικός. Η παρουσία των Εβραίων χρονολογείται ήδη από τα ρωμαϊκά χρόνια, επίσης ήταν υπαρκτή και στη βυζαντινή περίοδο. Με διάταγμα που εξέδωσε σουλτάνος το 15^ο αιώνα ανάγκασε τους κατοίκους της κοινότητας σε μετοίκηση στην Κωνσταντινούπολη. Τον 16^ο αιώνα όμως, καταφθάνει από την Ισπανία και την Πορτογαλία μια μεγάλη ομάδα Εβραίων αυξάνοντας και πάλι τον πληθυσμό της. Την ίδια περίοδο χτίστηκε και η συναγωγή σε οικόπεδο που ιδιοκτήτης της ήταν ο Τούρκος Χατζή Ζειράμ. Η εγκατάσταση των εβραίων έγινε στη συγκεκριμένη συνοικία που διατηρείται έως και σήμερα (Λιόλιος, 2008).

Με την ολοκλήρωση και της σιδηροδρομικής γραμμής το 1894, η Βέροια ξεκίνησε να αναπτύσσεται οικονομικά γιατί είχε γίνει πλέον προσβάσιμη (Λιόλιος, 2021).

Ο πληθυσμός των Εβραίων της Βέροιας του 20^{ου} αιώνα ήταν περίπου 900 άτομα. Η εβραϊκή κοινότητα ακολουθούσε μια φθίνουσα πορεία, ακολουθώντας την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Την εποχή του μεσοπολέμου, το δυναμικό του πληθυσμού των Εβραίων της πόλης μειώνεται στα 550-600 άτομα. Οι ασχολίες των Εβραίων της πόλης στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα ήταν κατά κύριο λόγο το τοπικό εμπόριο με μικροπωλητές, μεταφορείς, εργάτες και ελάχιστοι τραπεζίτες, ενώ στη δεκαετία του 1930 εμφανίζεται ως επαγγελματική δραστηριότητα και η αγορά αγροτικών οικοπέδων.

Όσον αφορά το βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού, είναι αρκετά χαμηλό και ελάχιστοι είναι εύποροι. Το 1912 η συνοικία ανοίγει τις πόρτες της και σταματάει να είναι περικλειστή, ξεκινώντας έτσι τη συνύπαρξη μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών, ρίχνοντας τέλος στην καχυποψία των διαφόρων εθνοτήτων. Στη φιλική και ειρηνική συνύπαρξη των διαφορετικών θρησκευτικών κοινοτήτων έπαιξε μεγάλο ρόλο η μη ύπαρξη οικονομικού ανταγωνισμού στην πόλη της Βέροιας. Η κοινωνική ένταξη των Εβραίων δομήθηκε πάνω σε κοινούς όρους και παρόμοιες ανάγκες συνύπαρξης.

Σημαντικό μειονέκτημα στην ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων και στη συνένωση εβραίων χριστιανών υπήρξε η αποκλειστική χρήση από την πλειοψηφία του πληθυσμού της Ισπανοεβραϊκής γλώσσας. Παρόλα τα εμπόδια και την ανασφάλεια προς τον έξω κόσμο που ένιωθαν οι Εβραίοι της πόλης, είχαν αρχίσει σταδιακά να συμμετέχουν στα κοινά, όπως σε κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές δραστηριότητες. Επιπλέον, η Κοινότητα διατηρούσε

αθλητικό σύλλογο με το όνομα «Γκεουλιά» καθώς υπήρχε και το κοινοτικό σχολείο, το οποίο την εποπτεία είχε ως εκπαιδευτικό ίδρυμα το κράτος.

Δυστυχώς όμως, το μορφωτικό επίπεδο των μελών της Κοινότητας παραμένει αρκετά χαμηλό και παρά τις σχέσεις αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της Κοινότητας, υπάρχει πάντα η ανισότητα μεταξύ των λίγων εύπορων και της πλειοψηφίας των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων. Γεγονός το οποίο θα διαδραματίσει μεγάλο ρόλο την κρίσιμότερη στιγμή της ζωής τους για τη σωτηρία τους (Λιόλιος, 2008).

2.4 Ο διωγμός των Εβραίων της Βέροια

Η είσοδος της Γερμανίας στην Ελλάδα, πραγματοποιήθηκε στις 6 Απριλίου του 1941 με τη βοήθεια της Βουλγαρίας. Στις 9 Απριλίου του 1941 ξεκίνησε η γερμανική κατοχή με την είσοδο γερμανικών τεθωρακισμένων στην Θεσσαλονίκη και ολοκληρώθηκε με την κατάληψη της Κρήτης στις 31 Μαΐου (Mazower, 1994). Τα νέα για την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τις γερμανικές δυνάμεις και η εισβολή τους στη Βέροια στις 11 Απριλίου του 1941, ανησύχησε τις τοπικές αρχές και τους κατοίκους. Οι αρχές της πόλης σε μια κατάσταση ταραχής αποφασίζουν να εγκαταλείψουν την πόλη της Βέροιας, γεγονός που οδηγεί την πόλη σε μια κατάσταση αναρχίας και ασυδοσίας (Λιόλιος, 2008).

Η πόλη της Βέροιας στις αρχές του 1940 είχε περίπου 18.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 600 ήταν εβραίοι. Στην Βέροια δεν υπήρξαν αντιεβραϊκές εκδηλώσεις. Από μαρτυρία της Σαρίνα Αζαριά επιβεβαιώνεται το γεγονός ότι οι Γερμανικές δυνάμεις κατοχής που διέμεναν στη Βέροια είχαν φιλική συμπεριφορά απέναντι στους κατοίκους της, εκτός από ορισμένα περιστατικά αυθάδειας και απαξίωσης σε ιδιοκτήτες Εβραίους που επιτάχθηκαν τα σπίτια τους και διέμεναν Γερμανοί αξιωματικοί. Ωστόσο, θα μπορούσαν να παρουσιαστούν με θετική διάθεση καθώς υπήρχαν και Γερμανοί αξιωματικοί, όπως αναφέρουν μαρτυρίες, οι οποίοι ζητούν με ευγενικό τρόπο από οικογένειες Εβραίων της πόλης την παραχώρηση των κατοικιών τους (Λιόλιος, 2008). Οι γερμανικές δυνάμεις γενικά σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο κρατούσαν παρόμοια φιλική στάση και δεν εξέφραζαν εκδηλώσεις που θα ανησυχούσαν τον εβραϊκό πληθυσμό (Mazower, 1994). Παρότι είχαν ενστερνιστεί από τη χώρα τους την αντισημιτική παράνοια η «τελική λύση» ήταν μέχρι τότε ένα θεωρητικό ιδεολόγημα (Λιόλιος, 2008). Στη πόλη της Βέροιας η καθημερινότητα των Εβραίων κατοίκων κυλούσε εφησυχαστικά μέσα από μαρτυρίες των ίδιων των κατοίκων της πόλης, μέχρι τη λήψη των εκδικητικών μέτρων (Λιόλιος, 2008).

Μετά την εφαρμογή των φυλετικών μέτρων στη Θεσσαλονίκη ήρθε η σειρά της Βέροιας. Στις 22 Φεβρουαρίου του 1943 απεσταλμένοι από τη Θεσσαλονίκη κατέφθασαν στη Βέροια για την εφαρμογή των διαταγών. Οι ρατσιστικοί αυτοί νόμοι είχαν σχέση με τον εγκλεισμό του εβραϊκού πληθυσμού σε τοπικό γκέτο, την υποχρέωση να φορούν στα ρούχα του το σήμα του Εβραίου, να επιδεικνύουν στα καταστήματά τους επιγραφές ότι είναι εβραίοι, περιορισμό της μετακίνησης και της επικοινωνίας τους (Λιόλιος, 2008).

«Ο Μεναχέμ Στρούμσα πρόεδρος της κοινότητας, είχε λάβει διαβεβαίωση από το Ραβίνο της Θεσσαλονίκης Κόρετς ότι δεν συντρέχει λόγος ανησυχίας. Γεγονός το οποίο καθησύχασε και αναπτέρωνε το ηθικό των εβραίων της πόλης» (Μορδεχάι, 1994). Οι σχέσεις των εβραίων της Βέροιας με τους ντόπιους ήταν άψογες και οι εβραίοι ήταν ιδιαίτερα φιλικόι (Λιόλιος, 2008).

Τα στελέχη του ΕΑΜ παρατηρώντας τις εξελίξεις έσπευσαν να ενημερώσουν τους κατοίκους της κοινότητας για τους σοβαρούς κινδύνους που διέτρεχε ο εβραϊκός πληθυσμός στη Γερμανική Ζώνη (Χατζηκώστα, 2003). Το ΕΑΜ πρότεινε στην Κοινότητα της Βέροιας ότι θα οργανώσει σχέδιο διαφυγής τους στα γύρω βουνά της Βέροιας και τα ορεινά χωριά των Πιερίων, οι διαπραγματεύσεις ωστόσο δεν επέφεραν καρπούς. Ανεξάρτητα όμως από την μη αποτελεσματικότητα των αντιστασιακών σχεδίων, αυτά αποτελούσαν τα μοναδικά σχέδια τα οποία είχαν υποβληθεί τεκμηριωμένα στην εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας (Κόγιας, 1995).

«Αξιοσημείωτο είναι το παράδειγμα των κατοίκων του Κολινδρού, χάρη της δικής τους βοήθεια κατάφεραν να επιζήσουν εβραϊκές οικογένειες, η μαρτυρία του Πέπο Αρών στο Γιώργο Λιόλιο είναι ιδιαίτερα σημαντική. Ένα πρόσωπο που ξεχωρίζει για τη δράση του, στη διάσωση των εβραίων κατοίκων της πόλης είναι ο Γιώργος Σταυρίδης επικεφαλής της χωροφυλακής στην πόλη της Βέροιας. Ο Σταυρίδης λίγο πριν ξεκινήσουν τα τρένα του θανάτου να φεύγουν μαζικά για την κόλαση του Άουσβιτς, κάλεσε τον τότε πρόεδρο της κοινότητας Μεναχέμ Στρούμσα και τον συμβούλευσε να καταφύγει στο βουνό προκειμένου να διασωθεί ο ίδιος και η οικογένειά του, αλλά και όσοι Εβραίοι επιθυμούν να τον ακολουθήσουν. Ο Σταυρίδης πέρα από τις συμβουλές χορήγησε και πλαστές ταυτότητες σε Εβραίους με χριστιανικά ονόματα. Με αυτό τον τρόπο ένας αριθμός 144 Εβραίων πολιτών της Βέροιας κατάφεραν να διαφύγουν στα βουνά αντιμετωπίζοντας εκεί άλλες δυσκολίες» (Λιόλιος, 2008).

Εξαιρετικά σημαντική ήταν και η βοήθεια του παπά- Νέστορα Καραμήτσου, ιερέα του χωριού Συκιά που με την φιλοξενία του έσωσε 55 Εβραίους. Επίσης καθοριστικής σημασίας ήταν και η συμμετοχή του Μενέλαου Παπαδήμα για τη διαφυγή τους στο βουνό (Στρούμσας, 2019).

«Η Μύριαμ Μορδεχάι περιγράφει τα δύσκολα αυτά χρόνια της διαφυγής τους για την αναζήτησή της σωτηρίας τους ως εξής: Ήταν αναγκασμένοι να μετακινούνται συνέχεια για να αποφύγουν τη σύλληψη. Εκείνο το βράδυ με κυνηγούσαν όλα όσα είχαν συμβεί κατά τη διάρκεια της ημέρας. Φώναξα Σάρα, Ασέρ, που είστε; Τι σας κάνουν; Μέσα στην αγωνία μου τραβούσα τα μαλλιά μου. Θεέ μου, στείλε μου τον άγγελο του θανάτου γιατί δεν μπορώ να αντέξω άλλη λύπη. Θυμάμαι πόσο Ιωσήφ που ήταν τόσο πεινασμένος, ρουφούσε το στεγνωμένο στήθος μου Με όλη του τη δύναμη Και εγώ αισθανόμουν ότι ρουφούσε σε όλο μου το είναι, Ακόμα και τα μάτια μου» (Μορδεχάι, 1994).

2.5 Οι συλλήψεις

Οι Εβραίοι οι οποίοι δε διέφυγαν στα βουνά και παρέμειναν στην κοινότητα, παρά της εφιαλτικές συνθήκες που επικρατούσαν έκαναν τις προετοιμασίες τους για «τη γιορτή του Πέσαχ, το εβραϊκό Πάσχα», ενώ ταυτόχρονα ετοιμάζαν τα τσουβάλια με τα απαραίτητα πράγματα για το μακρύ τους ταξίδι. Επιπλέον, εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι «συνιστούσε η αρχιραββινεία Θεσσαλονίκης να τελούν γάμους, διότι τα έγγαμα ζευγάρια θα απολάμβαναν καλύτερης μεταχείρισης στην Πολωνία! Μια επιδημία γάμων κατέλαβε την εποχή εκείνη όλες τις κοινότητες της Γερμανικής Ζώνης και στη Βέροια.» (Λιόλιος, 2008).

Οι Γερμανοί στις 28 ή 29 Απριλίου, με μια κίνηση αιφνιδιασμού εξανάγκασαν τον εβραϊκό πληθυσμό που κατοικούσε μέσα στη συνοικία να παραμείνει στην περιοχή της εβραϊκής συνοικίας και συναγωγής χωρίς δυνατότητα αποχώρησης. Η αρχιτεκτονική διάταξη της εβραϊκής συνοικίας εξυπηρετούσε τους σκοπούς του εγκλεισμού. Στην συνοικία τις μέρες που παρέμειναν διαδραματιζόταν σκηνές ταπείνωσης, βαρβαρότητας και κτηνωδίας. Το νέο ότι «σηκώνουν τους Εβραίους» μεταφέρεται με γοργούς ρυθμούς σε όλη τη πόλη αλλά κανένας δεν μπορεί να πλησιάσει κοντά στη κοινότητα. Παρέμειναν 3 μέρες σε κράτηση εντός της συνοικίας από την ημέρα σύλληψης, αυτές οι μέρες ήταν ο προγραμματισμένος χρόνος αναμονής, οι Γερμανοί προετοίμαζαν την αποστολή «η χωρητικότητα των βαγονιών και των συρμών ήταν συγκεκριμένη, μεθοδικά σχεδιασμένη και απαιτούσε συγχρονισμό ενεργειών για τη μεταφορά των μελλοθάνατων» (Λιόλιος, 2021). Οι μέρες αυτές έδωσαν την ευκαιρία στους «δήμιους» των τρομοκρατούμενων ντόπιων εβραίων να κλέψουν οτιδήποτε αξίας αντικείμενα φύλαγαν από την περιουσία για το μακρύ ταξίδι τους (Λιόλιος, 2008).

Την 1^η Μαΐου του 1943, ο πληθυσμός συγκεντρώθηκε και ξεκίνησε η αναχώρηση, τις ώρες εκείνες οι σκηνές που διαδραματίζονται είναι οδυνηρές. Η Μύριαμ Μορδεχάι μάρτυρας των

τραγικών γεγονότων περιγράφει: «Είδα να σέρνουν από το κρεβάτι την αγαπημένη μου μητέρα που ήταν άρρωστη και να, παίρνουν τις τέσσερις αδερφές μου, μία από αυτές ήταν παντρεμένη με πέντε παιδιά. Κι εγώ άκουγα τις κραυγές τους και δεν μπορούσα να κάνω τίποτα. Μ' έπιασε υστερία και άρχισα να φωνάζω σώστε τη μητέρα μου, αλλά βεβαίως τίποτα δεν μπορούσε να γίνει. Οι ναζί τους έβαλαν καυτά αυγά κάτω από τις μασχάλες, τους έδεσαν τα χέρια και τους έδερναν αλύπητα. Περισσότερο βασάνισαν τον θείο μου που ήταν πρόεδρος της Κοινότητας και πολύ πλούσιος. Οι Ναζί προσπάθησαν να το κάνουν να μαρτυρήσει το συντομότερο δυνατόν ου έκρυβε τα χρήματα, γιατί τα τρένα τα έφευγαν σύντομα» (Μορδεχάι, 1994).

Οι Γερμανοί οδηγούν το πλήθος των εβραίων έξω από τη συνοικία και ακολουθεί η θλιβερή πομπή την πορεία μεταξύ των οδών Μεραρχίας, Σοφού και Κεντρικής στην έξοδο της πόλης προς τον Σιδηροδρομικό Σταθμό (Λιόλιος, 2021). Κάτοικοί της πόλης παρακολουθούν τους μελλοθάνατους, συμπατριώτες και φίλους να ακολουθούν πειθήνια και με σκυφτά τα κεφάλια την τελευταία τους πορεία στην πόλη της Βέροιας (Λιόλιος, 2008). Ο πληθυσμός της Βέροιας οδηγήθηκε στην εβραϊκή συνοικία Χίρς, η στάση σε αυτή την περιοχή του παλιού σταθμού της Θεσσαλονίκης λειτουργούσε ως ενδιάμεσος σταθμός συγκέντρωσης όλων των αποστολών (Λιόλιος, 2019). Ο ξεριζωμός των Εβραίων της Βέροιας είναι το τελευταίο μεγαλύτερο και επώδυνο συμβάν που συνέβη στο σταθμό της Βέροιας (Λιόλιος, 2021).

Η 15η αποστολή στην οποία συμπεριλαμβάνονταν οι 600 Εβραίοι από την Βέροιας ξεκίνησε από τη από το παλιό σιδηροδρομικό σταθμό της Θεσσαλονίκης με τελικό προορισμό το Άουσβιτς/Μπιρκενάου, από των πληθυσμό αυτό δεν σώθηκε και δεν γύρισε κανένας (Λιόλιος, 2019). Επίσης για τον πληθυσμό της Βέροιας που μεταφέρθηκε στο Άουσβιτς και διασώθηκε, δεν υπάρχουν καθόλου πληροφορίες για μια πιθανή απευθείας μετάβαση τους στην Παλαιστίνη, όπως συνέβη με άλλους κρατούμενους (Λιόλιος, 2008).

2.6 Οι Εβραίοι της Βέροιας στην Εθνική Αντίσταση

Η συμμετοχή των Ελλήνων Εβραίων στην αντίσταση δεν ήταν μαζική και ένας μικρός αριθμός φυγάδων Εβραίων ζήτησαν τη βοήθεια των αντιστασιακών οργανώσεων, στρατολογήθηκαν στο ΕΛΑΣ και γλίτωσαν από βέβαιο θάνατο (Σβαρνοπούλου, 1995). Η ένταξη των ελάχιστων Εβραίων της Βέροιας που προσχώρησε στον ΕΛΑΣ επιλέχθηκε από το πληθυσμό αρχικά λόγω της γειννίας με το Βέρμιο και την περιοχή των Πιερίων είτε ως μέσο επιβίωσης είτε ως συνετή επιλογή συμμετοχής στους αγώνες των ανταρτών που είχαν δράση σε κατεχόμενες περιοχές εκείνη την εποχή. Τα ονόματα των Εβραίων ανταρτών μας είναι γνωστά από

προφορικές και γραπτές μαρτυρίες των επιζώντων, πρόκειται για τον Μέντες Δανιέλ, Σολομών Ταμπώχ και Χαΐμ (Χαϊμάκη) και Λάζαρο Αζαριά, τα όνομα τους διασώζονται και από την τοπική αντιστασιακή βιβλιογραφία (Λιόλιος, 2008).

Ο αριθμός των Εβραίων που συμμετείχαν στην αντίσταση δεν μπορεί να εκτιμηθεί με ακρίβεια. Με πολλή μεγάλη επιφύλαξη ένας αριθμός περίπου 600 έως 1.000 Εβραίων ανταρτών μπορεί να προσδιορίσει τον αριθμό των ατόμων που έλαβαν μέρος στην αντίσταση (Μάτσα,1989). Ένας σημαντικός αριθμός Εβραίων της Βέροιας παρείχε βοήθεια από εφεδρικές θέσεις. Οι συγκεκριμένοι εβραίοι είχαν διαφύγει με τη βοήθεια του ΕΑΜ στα γύρω βουνά. Στις περιοχές τις οποίες κρυβόταν οι φυγάδες το ΕΑΜ εκμεταλλεύτηκε τις ιδιότητες κάποιων τους και τις χρησιμοποίησε σε βοηθητικές θέσεις (Λιόλιος,2008). Κύριος στόχος του ΕΛΑΣ ήταν η φυγάδευση όσο περισσότερων Εβραίων γινόταν στα βουνά, έτσι ώστε να αποφευχθεί η σύλληψη των Εβραίων από τους ναζί (Καβάλα 2015:79).

Η απόφαση να γίνει ένας Εβραίος αντάρτης ήταν αρκετά δύσκολη. Όπως αναφέρει σε μαρτυρία του ο Χανανιά Αζαριά ήθελε τόλμη, θάρρος και ιδιαίτερη σκέψη να εγκαταλείψει κάποιος την οικογένειά σου και να φύγει στα βουνά. Η σχέση των Εβραίων με την οικογένειά τους ήταν ισχυρή και η εγκατάλειψη της αδιανόητη. Δεν είχαν τη δύναμη να αφήσουν την οικογένειά τους να φύγουν για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης χωρίς να τους ακολουθήσουν. Υπάρχουν περιπτώσεις Εβραίων της Βέροιας η οποίοι ενώ διάλεξαν τη φυγή στο βουνό και διέφυγαν με τα αντάρτικα σώματα κάτω από την συναισθηματική πίεση επέστρεψαν πίσω στις οικογένειές τους. Η επέκταση αυτή του θέματος έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τους ερευνητές στις συνεντεύξεις με τους επιζώντες. Η ερώτηση « γιατί δεν έφευγαν περισσότεροι νέοι στο βουνό» παρουσιάζεται συνεχόμενα στις μαρτυρίες των επιζώντων, κρύβοντας άλλοτε το παράπονο και άλλοτε την κατηγορία (Λιόλιος, 2008).

2.7 Οι επιζώντες Εβραίοι της Βέροιας

Το 1948 έτος ίδρυσης του Ισραήλ ως κράτος, στην πόλη της Βέροιας ζούσαν 111 εβραίοι πολίτες όμως η πλειοψηφία αυτών των εβραίων πολιτών θα φύγει στο Ισραήλ. Στο τέλος του έτους 1949 η πόλη μετράει μόλις 70 πολίτες και το 1958 λιγότερους από 36 (Λιόλιος 2008:386). Στη Βέροια του σήμερα ζουν μόλις δύο Εβραίοι (Λιόλιος, 2019).

Οι επιστροφή των επιζώντων Εβραίων που είχαν δραπετεύσει στα βουνά έγινε σταδιακά. Σύμφωνα με μαρτυρίες επιζώντων οι περισσότεροι κάτοικοι της Βέροιας τους είχαν ξεγράψει και ήταν έκπληξη γι' αυτούς η επιστροφή τους. Παρόλα αυτά η πλειοψηφία των κατοίκων που

πόνεσαν με την περιπέτεια και το διωγμό των Εβραίων τους υποδέχτηκαν με χαρά. Όμως, δεν έλλειψαν και περιπτώσεις κατοίκων της Βέροιας οι οποίοι έκανα πλιάτσικο στις εγκαταλελειμμένες περιουσίες των Εβραίων και δεν είδαν την επιστροφή τους καλοπροαίρετα (Μορδεχάι, 1994).

Η εικόνα που αντίκρισαν στην κοινότητα και τα σπίτια τους οι επιζώντες από την επιστροφή ήταν δυσάρεστη. Στην εβραϊκή συνοικία δεν υπήρχε πια ζωή και οι κατοικίες των περισσότερων ήταν κατεστραμμένες και σε άλλες είχαν εγκατασταθεί στελέχη του στρατού ή πρόσφυγες. Τα ιερά βιβλία και τα σκεύη της συναγωγής είναι τα πράγματα που μπόρεσαν να σωθούν και να διαφύγουν από την ολέθρια και αρπακτική μανία που είχε κυριεύσει τους συμπολίτες τους. Σύμφωνα με μαρτυρίες των επιζώντων στον συγγραφέα Γιώργο Λιόλιο, τα ιερά βιβλία διασώθηκαν και παραδόθηκαν με ακεραιότητα στους ίδιους μετά την επιστροφή τους στη Βέροια. Η διάσωση των ιερών βιβλίων και των κειμηλίων πραγματοποιήθηκε από την ευαισθητοποίηση κάποιων χριστιανών γειτόνων, οι οποίοι σε συνεργασία με ορθόδοξους ιερείς της πόλης μερίμνησαν προσεκτικά να μαζέψουν το ιερό υλικό, να το κρύψουν σε ασφαλές μέρος μέσα στους ναούς της πόλης και στο μητροπολιτικό Μέγαρο (Λιόλιος, 2008:185).

2.8 Η Εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας σήμερα

Η εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας μετά τον πόλεμο άρχισε σιγά σιγά να σβήνει. Οι κατοικίες σήμερα έχουν εκποιηθεί σε νέους ιδιοκτήτες και το μόνο που θυμίζει την παρουσία Εβραίων είναι η συναγωγή, η οποία ανήκει στην ιδιοκτησία της ΚΙΣ και αποτελεί μνημείο του εβραϊσμού της Βέροιας (Λιόλιος, 2008:390).

Το επόμενο σημαντικό τοπόσημο του Εβραϊσμού στην πόλη της Βέροιας είναι το εβραϊκό νεκροταφείο. Δυστυχώς μετά τη διάλυση της Ισραηλιτικής Κοινότητας Βέροιας η έκταση παραχωρήθηκε στο δήμο Βέροιας ο οποίος αποφάσισε να κατασκευάσει πάνω στους τάφους αθλητικό κέντρο. Η πράξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα την διάλυση «μιας θρησκευτικής νεκρόπολης και την αλλοίωση ενός μνημονικού τόπου». Για την αποκατάσταση της μνήμης και ως ένδειξη σεβασμού προς τους νεκρούς, τοποθετήθηκαν ταφικές επιγραφές στην έκταση του νεκροταφείου (Λιόλιος, 2008:391).

Τον Ιούνιο του 2019 τοποθετήθηκαν με πρωτοβουλία πολιτών της Βέροιας Λίθοι Μνήμης σε διάφορα σημεία της πόλης όπου εργάστηκαν ή έζησαν οι Εβραίοι της Βέροιας που εξοντώθηκαν στο Άουσβιτς/Μπιρκενάου. Συγκεκριμένα τα ονόματα μου αναγράφονται στους

λίθους μνήμης είναι τα ονόματα έξι μαθητών σχολικής ηλικίας οι οποίοι εξοντώθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ο λόγος που επιλέχθηκαν να τοποθετηθούν μπροστά από το δημαρχείο της Βέροιας είναι γιατί εκεί παλιά στεγαζόταν το γυμνάσιο της πόλης και οι συγκεκριμένοι μαθητές φοιτούσαν σε αυτό ¹. Τους λίθους μνήμης, έχει επινοήσει ο Γερμανός καλλιτέχνης Gunter Demnig, πρόκειται για τσιμεντένιους κύβους με ορειχάλκινη πλάκα στις οποίες είναι γραμμένα τα ονόματα και οι ημερομηνίες γέννησης και θανάτου των ανθρώπων που εξοντώθηκαν από τους Ναζί. Με την τοποθέτηση των Λίθων Μνήμης κάθε περαστικός «πέφτει» πάνω στο λίθο με αποτέλεσμα να ανακαλέσει στη μνήμη τα τραυματικά γεγονότα του διωγμού και της εξόντωσης του παρελθόντος και να ευαισθητοποιηθεί. Από το 1992 μέχρι και σήμερα έχουν τοποθετηθεί σε 22 χώρες της Ευρώπης πάνω από 56.000 λίθοι μνήμης μεταξύ αυτών βρίσκεται η Θεσσαλονίκη και η Ρόδος (Λιόλιος, 2019).

3. Παιδαγωγικό Πλαίσιο: Διαχείριση των τραυματικών γεγονότων στην ιστορική εκπαίδευση

3.1 Η μοναδικότητα του ολοκαυτώματος ως τραυματικού γεγονότος

Ως τραύμα ορίζουμε ένα τραγικό και φρικτό ιστορικό γεγονός, μια «μαύρη σελίδα» της ιστορίας που χωρίζει αυτούς που εμπλέκονται σε θύτες και θύματα, εγκαλεί για την απόδοση ευθυνών και διαιρεί τη μνήμη του συλλογικού σώματος. Το τραυματικό γεγονός μπορεί να προκαλέσει έντονες συζητήσεις σχετικά με το νόημα που αντίπαλες ομάδες και οπτικές προσπαθούν να σχεδιάσουν, αποδίδοντας αυτήν την κατάσταση στο παρελθόν. Στα δυσάρεστα γεγονότα του παρελθόντος διασταυρώνονται το παρόν με το παρελθόν, η ιστορική γνώση με την πολιτική βούληση, η διαβούλευση με τον αναστοχασμό (Αγτζίδης, 2011). Τα τραυματικά γεγονότα αποτελούνται από θέματα που διχάζουν «κοινωνίες ή γειτονικά έθνη», ή τη διάσταση απόψεων ιστορικών για γεγονότα, εμφύλιες διαμάχες, εμφύλιοι πόλεμοι, δουλεία. Το πιο ιδιαίτερο τραυματικό γεγονός είναι το Ολοκαύτωμα. Τα τραυματικά γεγονότα ενδέχεται να

---

¹ Λιόλιος, Γ. (2019). «Βέροια: Λίθοι μνήμη και όχι Λήθη. Μια πρόταση Μνήμης από τον Γιώργο Λιόλιο, νομικό και συγγραφέα», Διαθέσιμο στο: <https://plioforiodotis.gr/index.php/news/culture/difer/53559-2019-06-03-08-25-29>

προκαλέσουν συναισθηματική ταραχή και να διεγείρουν προκαταλήψεις (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:135).

Το Ολοκαύτωμα δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, αποτελεί ένα μοναδικό ιστορικό γεγονός. Επίσης, σύγκριση του Ολοκαυτώματος με μια άλλη γενοκτονία θα οδηγούσε τη μοναδικότητά του σε αμφιβολία και αμφισβήτηση (Κόκκινος, 2012:147). Η μοναδικότητα του Ολοκαυτώματος καταδεικνύεται από τη μεθοδευμένη πρόθεση των Ναζί, οι οποίοι επιδίωξαν με βιομηχανοποιημένο και συστηματικό τρόπο την εξόντωση της εβραϊκής πληθυσμιακής ομάδας (Κόκκινος, 2012:195). Το Ολοκαύτωμα έχει επηρεάσει με χαρακτηριστικό τρόπο τόσο την ιστορική συνείδηση όσο και την ιστορική μνήμη. Αποτελεί ένα σημαντικό ιστορικό γεγονός με ιδιαίτερο βάθος, το οποίο λειτουργεί για την ανάδειξη του εβραϊκού πληθυσμού μέσα στην κοινωνία (Κόκκινος, 2012:211).

3.2 Αποτραυματοποίηση

Οι ιστορικοί πρέπει να βρουν τα κατάλληλα μεθοδολογικά και νοητικά εργαλεία, αναιρώντας τα εμπόδια που τους δημιουργούν οι πολιτικές και εκκλησιαστικές εξουσίες για να μπορέσουν να σταματήσουν στην κοινωνία την ιστορική αμνησία που την διακατέχει για συγκεκριμένα γεγονότα, αρχίζοντας με αυτό τον τρόπο σιγά σιγά οι επιστημολογικές και κοινωνικοπολιτικές επικαθορισμένες διαδικασίες αποτραυματοποίησης (Κόκκινος, 2012:227).

Η αποτραυματοποίηση του γεγονότος προαπαιτεί δύο στοιχεία:

- A) Την αφηγηματοποίηση όταν πρόκειται για την αλλαγή του τραύματος σε αισθητική μορφή.
- B) Την ιστορικοποίηση δηλαδή να ενταχθεί το τραυματικό γεγονός « σε χωροχρονικά τελετουργικά και ερμηνευτικά σχήματα» (Κόκκινος, 2012:243).

Οι στρατηγικές για την αποτραυματοποίηση μέσω της αφηγηματοποίησης και ιστορικοποίησης είναι η εξής.

Ανωνυμοποίηση

Στη στρατηγική της ανωνυμοποίησης δεν γίνεται λόγος για εγκλήματα, πρωτοφανείς πρακτικές εξόντωσης και υποταγής, που η ανάκληση της μνήμης θα δημιουργήσει πόνο στα θύματα και ενοχής τους θύτες και τους απογόνους. Αντίθετα γίνεται η χρήση ουδέτερων όρων αφηρημένων εννοιών ή μεταφορικών σχημάτων που προσδιορίζουν την αλλαγή της ιστορικής

πραγματικότητας, π.χ. για το Ολοκαύτωμα των Εβραίων χρησιμοποιείται όρος «τελική λύση» αντί «για εξόντωση στα στρατόπεδα θανάτου» (Κόκκινος, 2012:244).

Κατηγοριοποίηση

Στην κατηγοριοποίηση στόχος είναι η εξασθένιση του συναισθηματικού και ηθικού φορτίου της ακραίας ιστορικής εμπειρίας. Με τη χρήση αυτής της στρατηγικής γενικεύει το πόνος των θυμάτων και η ενοχή των θυτών και χρησιμοποιούνται γενικευτικές λέξη π.χ. « Ο όρος τραγωδία περιέχει ένα ηθικό μήνυμα ή περιγράφει τα στάδια μιας επώδυνης διαδικασίας» (Κόκκινος, 2012:244).

Κανονικοποίηση

Στην περίπτωση αυτή αποδυναμώνεται το «ανυπόφορο ηθικό και συναισθηματικό φορτίο» το συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός, παραδείγματος χάριν, το ολοκαύτωμα αντιμετωπίζεται ως αποτέλεσμα μιας σειράς ολέθριων και τραγικών γεγονότων της ανθρώπινης φύσης και όχι ως αποτέλεσμα της εκτροπής της γερμανικής ιστορίας (Κόκκινος, 2012:244-245).

Ηθικοποίηση

Η στρατηγική της ηθικοποίησης έχει ως στόχο την αφαίρεση «ιστορικού φρονηματισμού». Με τη στρατηγική αυτή καθιστούμε «προσιτή την καταστροφική δύναμη που ελκύεται από τα ιστορικά τραύματα». Με τον τρόπο αυτό το άτομο καλλιεργεί την ιδέα της «ατομικής υπευθυνότητας», για να μην επαναλαμβάνονται τα ίδια γεγονότα και «το καθήκον της μνήμης (δεν ξεχνώ) δείχνει την καθήλωση στο τραύμα και τη μεταλλαγή σε ένα πλαίσιο της ίδιας συλλογικής και ατομικής μνήμης» (Κόκκινος, 2012:245).

Αισθητικοποίηση

Με τη στρατηγική της ηθικοποίησης γίνεται αναφορά στη διαχείριση του τραυματικού γεγονότος μέσω των τεχνών, όπως είναι η λογοτεχνία, ο κινηματογράφος, η μουσική κλπ. Με τη χρησιμοποίηση της τέχνης δεν αποτυπώνονται οι δραματικές και ρεαλιστικές αναπαραστάσεις των συμφορών με την επαφή του αναγνώστη στον ιδιαίτερο χωροχρόνο των καταστροφών, αλλά αντίθετα δημιουργούν συμβολικές μορφές. Τα γεγονότα στα οποία γίνεται αναπαράσταση κρύβουν την απαίτηση για απονομή ιστορικής δικαιοσύνης (Κόκκινος, 2012:246-248).

Τελεολογικοποίηση

Στη συγκεκριμένη στρατηγική χρησιμοποιείται το τραύμα του παρελθόντος με στόχο «τη δικαίωση του παρόντος ή τη νομιμοποίηση της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων». το τραυματικό γεγονός αποτελεί «συνδεδετικό κρίκο» μια σειρά γεγονότων, ενώ ταυτόχρονα στοχεύει να καλλιεργεί το άτομο, την ιδέα να μην επαναλαμβάνονται ανάλογα γεγονότα στο μέλλον. Στην τελεολογικοποίηση το Ολοκαύτωμα παρουσιάζεται αποκλειστικά « ως ένα ιστορικό γεγονός που δίνει ηθική υπόσταση στην ίδρυση του κράτους του Ισραήλ και νομιμοποιεί την υπεράσπιση των συνόρων και των συμφερόντων έναντι εσωτερικών και εξωτερικών εχθρών». Σημαντικό ρόλο στη συγκεκριμένη περίπτωση διαδραματίζουν τα μουσεία του Ολοκαυτώματος «στην επιτέλεση των πολιτικών τελεολογικής πρόσληψής τους» (Κόκκινος, 2012:291-292).

Η μνήμη του Ολοκαυτώματος δεν μπορεί παρά μόνο να έχει οικουμενική σημασία. Όπως αναλύσαμε στις παραπάνω στρατηγικές για τραυματικό γεγονός του Ολοκαυτώματος είναι αναγκαίο αυτό να περιγράφεται και να απεικονίζεται στη γλώσσα, να μπορεί να αναλυθεί και να αφηγηθεί. Για το λόγο είναι ιδιαίτερα σημαντικός ο τρόπος με τον οποίο κληρονομείται ή η τραυματική εμπειρία και επαναφέρεται στην ιστορική μνήμη μέσα από τη «δημόσια ιστορία και την ακαδημαϊκή ιστοριογραφία» (Κόκκινος, 2012:191).

3.3 Διδακτικές προσεγγίσεις στη διαχείριση των τραυματικών γεγονότων

Η σχολική τάξη είναι ο κατάλληλος χώρος για ενασχόληση με τραυματικά ιστορικά γεγονότα στο πλαίσιο της ιστορικής εκπαίδευσης και μπορεί να αποτελέσει μια σημαντική όψη για την διαχείριση τους. Οι εκπαιδευτικοί πρέπει μέσα από την αξιοποίηση διαφορετικών προσεγγίσεων να σκεφτούν τα κατάλληλα διδακτικά εργαλεία για να παρέχουν στους μαθητές πρόσβασης στο ιστορικό τραύμα. Με αυτό τον τρόπο οι μαθητές θα έρθουν σε επαφή με δύσκολα τραυματικά ιστορικά γεγονότα, θα καλλιεργήσουν την κριτική σκέψη και τις γλωσσικές δεξιότητές τους και θα αντιμετωπίσουν τους φόβους. Επιπλέον μέσα από την ενασχόληση με τα τραυματικά γεγονότα του παρελθόντος, οι μαθητές συνειδητοποιούν ότι η ιστορία θα επηρεάσει τις συμπεριφορές και τις στάσεις τους (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:134).

Η καθηγήτρια λογοτεχνίας Shoshana Felman προτείνει μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα παιδαγωγική προσέγγιση για τη διαχείριση των ιστορικών τραυματικών γεγονότων στη σχολική τάξη. Η Shoshana Felman, πιστεύει ότι η διαχείριση του ιστορικού τραύματος είναι εφικτό να γίνει μέσα από μαρτυρίες των θυμάτων που βίωσαν τα γεγονότα και λογοτεχνικά βιβλία. Οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να συνθέσουν ιστορική πραγματικότητα, διότι με τις μαρτυρίες οι μαθητές εισχωρούν στην οδύνη, στον πόνο της εξόντωσης και της καταστροφής (Κόκκινος, 2015:321).

Η Shoshana Felman εφαρμόζει την προσέγγιση της σε δύο στάδια. Στο πρώτο στάδιο διαπιστώνεται η «μεταφορική - αλληγορική - συμβολική εξοικείωση της τάξης με την τραυματική εμπειρία» δίνοντας τη δυνατότητα της κατανόησης και της επούλωσης του τραύματος μέσα από επιλεγμένα λογοτεχνικά κείμενα. Το δεύτερο στάδιο αποτελείται από οπτικοποιημένο υλικό μαρτυριών, με αυτό τον τρόπο οδηγεί τους μαθητές να έρθουν αντιμέτωποι με μαρτυρίες θυμάτων οι οποίοι βίωσαν το γεγονός, προσφέροντας τους τη δυνατότητα να παρατηρήσουν τους πρωταγωνιστές, καθώς και τον τρόπο που βίωσαν το γεγονός και πώς τους επηρέασε στη μετέπειτα ζωή τους (Κόκκινος 2015:323). Με την πρόταση της η Felman συνέβαλε «στην ανάπτυξη της δημιουργικής σκέψης, στην κατανόηση της ιστορικής σημαντικότητας, καθώς και στην κατανόηση των προϋποθέσεων της ιστορικής γνώσης» (Κόκκινος, 2015:326).

Μια ακόμα διδακτική προσέγγιση είναι του ιστορικού Bodo von Borries Η οποία αποτελείται από τρεις φάσεις. Η διδακτική του προσέγγιση αφορά τη συμφιλίωση στο εσωτερικό των εθνικών κρατών, αλλά και σε ένα ουσιαστικό διάλογο μεταξύ μαθητών και εκπαιδευτικών (Λιόλιος στο Τοπάλογλου, 2018). Η διδακτική του προσέγγιση προτείνει τις εξής δράσεις:

A) Ιστορικοποίηση της ταυτότητας. Η δράση αυτή θα επιτευχθεί με την αποστασιοποίηση από το κυρίαρχο ιστορικό αφήγημα, το οποίο είναι αποτυπωμένο στις επετείους, στα σύμβολα στα μνημεία της δημόσιας ιστορίας ενός κράτους.

B) Εντοπισμός των διαφιλονικούμενων σημείων τριβής, καθώς «και των στερεοτύπων των προκαταλήψεων, των εικόνων, των εχθρών και των ιστορικών μύθων που ενσαρκώνουν την ιδέα της ανωτερότητας και κατωτερότητας των δύο μερών.»

Γ) Η προσπάθεια δημιουργίας συνθηκών για την παραγωγή γόνιμου και παραγωγικού διαλόγου σε συνδυασμό με την κριτική θέαση του επίδικου παρελθόντος στο οποίο εμπεριέχεται η απαλλαγή του παρελθόντος. Η θέαση του παρελθόντος δεν καλλιεργεί ψεύτικες

ελπίδες ότι μπορεί να γίνει δυνατή η αυτόνομη λύση που συνεχίζει να στοιχειώνει το παρόν ή κάνει το παρελθόν να φαίνεται ανυπέβλητο (Κόκκινος, 2015:327). Η συγκεκριμένη προσέγγιση θεωρείται ιδιαίτερα ουτοπική καθώς στοχεύει στην αμοιβαιότητα των αντιλήψεων και στάσεων Μιας κοινής δεσμευτικής βάσης διαλόγου (Κόκκινος, 2015:328).

Η διδακτική προσέγγιση του Percoco είναι επίσης ιδιαίτερη σημαντική. Στη συγκεκριμένη προσέγγιση επιδιώκεται η ανάπτυξη δεξιοτήτων εντοπισμού ταξινόμησης και αξιολόγησης απόψεων και μαρτυριών. Ο Percoco μέσα από τη δραματοποίηση οδηγεί τους μαθητές να συγκρίνουν και να αντιπαραβάλλουν απόψεις, ιστορικές πηγές και άλλα στοιχεία. Επίσης με τη χρήση της μεθόδου της ιδεοθύελλας οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να ασκήσουν κριτική στα σχολικά εγχειρίδια ή και σε άλλες πηγές πληροφοριών. Η πρόταση του Percoco είναι οι νέοι μαθητές να μην είναι παθητικοί δείκτες της μάθησης, αλλά να συμμετέχουν ενεργά και να την ανακαλύπτουν οι ίδιοι. Η συγκεκριμένη πρόταση απαιτεί χρονικά πλαίσια τα οποία προσφέρουν στους μαθητές μια «σφαιρικότερη πραγμάτωση και βαθύτερη ανάλυση» των επιλεγμένων τραυματικών γεγονότων. Σκοπός του Percoco μέσα από την επεξεργασία των ιστορικών πηγών είναι να αναδειχθεί η καταστροφική ματαιότητα του πολέμου, η διαχείριση των τραυματικών γεγονότων και ο συνδυασμός των απόψεων που υπάρχουν στις ιστορικές πηγές με τις σημερινές απόψεις (Κόκκινος - Μαυροσκούφης, 2015:63).

Για να πραγματοποιηθούν τα παραπάνω ο Percoco προτείνει ότι ο εκπαιδευτικός στο μάθημα της ιστορίας πρέπει να συγκεντρώσει τον απαραίτητο γραπτό, οπτικό και ακουστικό υλικό. Το συγκεκριμένο διδακτικό υλικό θα πρέπει εκπαιδευτικός να το προσαρμόσει τις διδακτικές ανάγκες που θέτει η προσέγγιση των επίμαχων ζητημάτων (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:64). Ο εκπαιδευτικός της τάξης στη μαθησιακή διαδικασία είναι δυνατόν να χρησιμοποιεί ένα μεγάλο φάσμα από διδακτικά εργαλεία. Τα διδακτικά εργαλεία αυτά είναι:

A) Σύγκριση μαρτυριών από ντοκιμαντέρ και κινηματογραφικές ταινίες, αφού προηγηθεί πρώτα παρακολούθηση και μελέτη του σχετικού υλικού.

B) Μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τους δασκάλους σχέδια διδασκαλίας από εγκεκριμένες πηγές του διαδικτύου.

Γ) Τα αντικείμενα της εποχής αναπτύσσουν ένα εναλλακτικό παραγωγικό και διασκεδαστικό περιβάλλον της ιστορικής μάθησης (Κόκκινος – Μαυροσκούφης 2015: 64,65). Ο δάσκαλος της τάξης καθοδηγεί τους μαθητές να επιλέξουν οι ίδιοι τα παραπάνω διδακτικά υλικά στο πλαίσιο μιας «ανακαλυπτικής και κονστрукτιβιστικής μάθησης» (Κόκκινος –

Μαυροσκούφης, 2015:65). Βέβαια, η πρόταση Percoco δεν είναι εφικτό να πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα γιατί έρχεται σε αντίθεση με το αναλυτικό πρόγραμμα και τις οδηγίες της διδασκαλίας του μαθήματος της ιστορίας (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:63).

Τέλος, η Simone Schweber ασχολήθηκε στη διδακτική της προσέγγιση αποκλειστικά με τη διδασκαλία του Ολοκαυτώματος. Η διδακτική της προσέγγιση στηρίζεται στις εντυπώσεις των μαθητών, στις αντιλήψεις που διαμορφώνονται και στη διερεύνηση των ηθικών παραμέτρων όσων διαμεσολαβούνται κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας και χτίζονται τόσο με τη στρατηγική που έχει διαλέξει ο δάσκαλος όσο και με τις ήδη προϋπάρχουσες γνώσεις των μαθητών. Στοχεύει μέσα από την ιστορική εκπαίδευση να δοθούν στους μαθητές τα εφόδια με τα οποία θα έχουν τη δυνατότητα να διαχειρίζονται κριτικά κρίσιμα ιστορικά γεγονότα ώστε να ζουν ειρηνικά μέσα σε ανομοιογενή κόσμο, καλλιεργώντας τις νοητικές τους δεξιότητες (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:71).

Η προσέγγιση της Schweber, προτείνει για τη διαχείριση του Ολοκαυτώματος να μετατραπεί η σχολική τάξη, ένα εργαστήριο ιστορίας όπου οι μαθητές εξετάζουν ζητήματα καταπάτησης ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ελευθερίας και ρατσισμού που έχουν σχέση με το δημοκρατικό πολίτευμα, ώστε να αποκτήσουν οι μαθητές διαπολιτισμική συνείδηση (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:74). Η Schweber τονίζει ότι ο εκπαιδευτικός πρέπει να φροντίζει να μην διαταράσσει την ισορροπία της τάξης, να κρατάει ουδέτερη θέση, να αποφεύγει τα επιπόλαια ηθικολογικά συμπεράσματα, τον καταϊγισμό ιστορικών γεγονότων και να βαθύνει τους πνευματικούς ορίζοντες των παιδιών από την παρουσίαση διαφορετικών οπτικών (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:72). Οι μαθητές μέσα από δραστηριότητες που τους θέτουν να εκτελέσουν οι εκπαιδευτικοί θα είναι σε θέση να κατανοήσουν τα συγγερά εγκλήματα των Ναζί απέναντι στους Εβραίους, καθώς και το πόσο επικίνδυνα μπορούν να γίνουν τα ολοκληρωτικά καθεστώτα απέναντι στον άνθρωπο με τις ακραίες ρατσιστικές ιδεολογίες που εκφράζουν. Προσεγγίζει σε δραστηριότητες που σχετίζονται σε σύγκριση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών, παιχνίδια ρόλων και δραματοποίηση (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:82).

Οι διδακτικές δραστηριότητες που προτείνει η Schweber έχουν ως στόχο να αναδειχθεί η τάξη ως εργαστήριο και όχι να υποβαθμιστεί. Στο τέλος κάθε δραστηριότητας οι μαθητές πρέπει να είναι σε θέση να δώσουν μια απάντηση στο μεγάλο ερώτημα, «Γιατί συνέβη το Ολοκαύτωμα;» (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:81).

3.4 Στρατηγικές διαχείρισης των τραυματικών γεγονότων

Ιστορικά θέματα όπως είναι το Ολοκαύτωμα πρέπει να προσεγγίζονται με συγκεκριμένες στρατηγικές διδασκαλίας, ώστε οι μαθητές να επεξεργαστούν το τραύμα, να το μελετήσουν και να το κατανοήσουν και να το συγκρίνουν με το σήμερα.

Οι στρατηγικές διδασκαλίας είναι:

Στρατηγική της «από-μυστικοποίησης»

Η συγκεκριμένη στρατηγική παρέχει στους μαθητές τη δυνατότητα να καταλάβουν έναν κόσμο περίπλοκο με διαφορές μεταξύ του. Με αυτό τον τρόπο θα αναλυθούν επιχειρήματα του αμφισβητούμενου θέματος που έχουν ως βάση την κριτική ανάλυση, χρησιμοποιείται η μαθητοκεντρική μέθοδος στην οποία ο εκπαιδευτικός είναι καθοδηγητής και οι μαθητές έχουν τον κύριο λόγο στη διαδικασία της διδακτικής. Ως μέθοδος ερευνητική εντάσσεται σε ένα πλαίσιο δραστηριοτήτων μέσα στην τάξη με τεκμηριωμένα επιχειρήματα και απόψεις (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:127).

Τα στάδια εφαρμογής της στρατηγικής αυτής είναι τα εξής:

1. Προσδιορισμός του θέματος.

Το σημαντικό ερώτημα είναι η σύγκρουση και κάθε σύγκρουση έχει να κάνει με τρεις τύπους ερωτημάτων.

A) Ερωτήματα σχετικά με αξίες, π.χ. Τι έπρεπε να γίνει;

B) Ερωτήματα σχετικά με πληροφορίες, π.χ. Ποια φαίνεται να είναι αλήθεια;

Γ) Ερωτήματα σχετικά με έννοιες, π.χ. Τι σημαίνει αυτό; (Κόκκινος -Μαυροσκούφης, 2015:127 - 128).

2. Εντοπισμός των σχετικών επιχειρημάτων

Στο στάδιο αυτό οι μαθητές θα αναλύσουν τεκμήρια και επιχειρήματα στα οποία στηρίζονται οι αντικρουόμενες θέσεις. Εδώ πρέπει να είναι σε θέση να αντιληφθούν τι διαβάζουν ή τι απεικονίζεται στις εικόνες που βλέπουν. Το στάδιο αυτό είναι αναλυτικό, καθώς αποτελεί προϋπόθεση κατανόησης του περιεχομένου και αξιολογικό, διότι οι μαθητές κρίνουν την

εγκυρότητα της θέσης με την επεξεργασία του τραυματικού γεγονότος. Όταν η ανάλυση του θέματος απαιτεί περισσότερες πληροφορίες, κάνουν τις εξής ερωτήσεις:

- A) Υπάρχουν κατάλληλες πληροφορίες;
- B) Είναι όσα περιέχονται στις πληροφορίες ακριβή;
- Γ) Είναι οι πληροφορίες κατάλληλες για το θέμα;
- Δ) Είναι οι πηγές των πληροφοριών πρωτογενείς ή δευτερογενείς; (Κόκκινος -Μαυροσκούφης, 2015:128).

3. Εξέταση των θεμελιωδών παραδοχών.

Το ζητούμενο σε αυτό το στάδιο είναι να προσδιοριστούν από τους μαθητές οι θεμελιώδεις παραδοχές που βρίσκονται πίσω από το επιχείρημα. Για την αξιολόγηση της εγκυρότητας του επιχειρήματος πρέπει να απαντούν τις εξής ερωτήσεις:

- A) Είναι σχετικός με το θέμα;
- B) Έχει πληροφόρηση από μέσα; (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:128).

4. Εξέταση του τρόπου του τρόπου αξιοποίησης των επιχειρημάτων

Στο συγκεκριμένο στάδιο υποβάλλονται ερωτήματα για την πολιτική πάνω στο θέμα, είναι υψίστης σημασίας στάδια, καθώς οι μαθητές θα διαμορφώσουν άποψη κατανοώντας την πληροφόρηση (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:128). Για να εξετάσουν οι μαθητές πώς γίνεται ο χειρισμός των επιχειρημάτων αναζητούν τα εξής ερωτήματα:

- A) Ποιοι εμπλέκονται στο θέμα;
- B) Οι εμπλεκόμενοι αιτιολογούν τη θέση τους;
- Γ) Ποιοι λόγοι μπορεί να τους έχουν ωθήσει να πάρουν τη θέση που υποστηρίζουν;
- Δ) Ποια είναι τα ενδιαφέροντα ή συμφέροντα τους με το θέμα;

Με τα ερωτήματα αυτά οι μαθητές αντιλαμβάνονται πως μπορούν να συλλέγουν πληροφορίες και σε ποια σημεία να δίνουν έμφαση και ποια να αγνοούν (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:128 - 129).

Με την ολοκλήρωση της συγκεκριμένης στρατηγικής, η γνώμη των μαθητών θα έχει αλλάξει σε σχέση με την αρχική τους άποψη πάνω στο θέμα, διότι είναι εφοδιασμένοι με πληροφορίες και έχουν ακολουθήσει μια διαδικασία η οποία απαιτεί αναστοχασμό και κριτική σκέψη στις πληροφορίες που δέχτηκαν ώστε να τις επεξεργαστούν και στο τέλος να έχουν μια ολοκληρωμένη γνώμη στα συμπεράσματά τους μέσα από την προσωπική μελέτη του γεγονότος. Τέλος, οι εκπαιδευτικοί με τη χρήση της στρατηγικής αυτής δεν ακολουθούν το σχολικό εγχειρίδιο και τις έτοιμες απαντήσεις των μαθητών, αλλά έχουν προωθήσει τους μαθητές να μάθουν μέσα από τη δική τους έρευνα καταργώντας τον παραδοσιακό τρόπο διδασκαλίας (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:129).

Στρατηγική με βάση την οργάνωση των πληροφοριών

Στη στρατηγική αυτή, οι μαθητές συλλέγουν τις πληροφορίες στο γεγονός που θα εξετάσουν ώστε να αναπτύξουν δεξιότητες κριτικής σκέψης για να έχουν λογική θέση πάνω στο θέμα. Η οργάνωση των πληροφοριών γίνεται με τις εξής τέσσερις μεθόδους:

A) «Διαλεκτική», που έχει ως βάση τις αντιτιθέμενες οπτικές.

B) «Αιτιολογική», που έχει ως βάση τον προσδιορισμό των σχέσεων αιτίου αποτελέσματος.

Γ) «Προβληματική», παρουσιάζει το θέμα ως πρόβλημα και αναζητά την επίλυσή του.

Δ) «Σειραϊκή», καταγραφή των πληροφοριών με μορφή καταλόγου (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:129).

Κατά την κριτική εξέταση μιας άποψης ενός τραυματικού ιστορικού γεγονότος, υποβάλλονται τα εξής αναλυτικά ερωτήματα:

Ποιες λέξεις / ονόματα χρησιμοποιούνται και ποιες αποφεύγονται;

Ποια είναι τα συναισθήματα που επί εγείρονται και πώς αυτά λειτουργούν σε σχέση με την πειθώ;

Διατυπώνονται ψευδó - υποθέσεις;

Προτείνονται ψευδó - λύσεις.

Γίνεται επίκληση σε συναισθήματα φόβου, μίσους, τιμής κλπ.;

Ποιες τυποποιημένες φράσεις χρησιμοποιούνται; (Κόκκινος -Μαυροσκούφης, 2015:129).

Στρατηγική με βάση τον ρόλο του εκπαιδευτικού.

Η στάση και ο ρόλος του εκπαιδευτικού ορίζουν τη στρατηγική που θα εφαρμόσει ο εκπαιδευτικός μπορεί να εφαρμόσει τρεις πιθανές προσεγγίσεις.

A) Η προσέγγιση της «Ουδετερότητας»

Εκπαιδευτικός ακούει τις απόψεις των μαθητών σε σχέση με το θέμα και κατευθύνει αυτός τη συζήτηση χωρίς να εκφράζει τις δικές του απόψεις. Η ουδετερότητα του εκπαιδευτικού μπορεί να είναι είτε «καταφατική» όταν ο εκπαιδευτικός επιτρέπει την ισότιμη υποστήριξη των απόψεων των μαθητών, είτε «αρνητική» όταν αποφεύγει να δείξει την προτίμηση της στάσης του σε οποιαδήποτε γνώμη.

B) Η «Ισορροπημένη» προσέγγιση

Ο δάσκαλος δίνει στους μαθητές ένα μεγάλο φάσμα οπτικών πάνω στο θέμα επιτρέποντας με αυτό τον τρόπο να εκφραστούν όλες οι απόψεις ο δάσκαλος αυτή την προσέγγιση έχει τη δυνατότητα να ενεργεί ως «συνήγορος του διαβόλου» Για να εκφραστούν όλες οι απόψεις από τους μαθητές. Η ισορροπημένη προσέγγιση έχει ως σκοπό την αποφυγή της χειραγώγησης, του δογματισμού και του προσηλυτισμού (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:130 - 131).

Η προσέγγιση της «Δέσμευσης»

Ο δάσκαλος ενεργεί ως όργανο αλλαγής των στάσεων και των απόψεων των μαθητών και μπορεί να εκφράσει με ελευθερία τις απόψεις που υποστηρίζει. Όπως σε θέματα που έχουν σχέση με δικαιοσύνη τα ανθρώπινα δικαιώματα και την καταπάτησή τους (Κόκκινος – Μαυροσκούφης, 2015:130 - 131).

4. Σχεδιασμός διδακτικής παρέμβασης

4.1 Στόχος, θεωρητικό και παιδαγωγικό πλαίσιο της παρέμβασης

Η διδακτική παρέμβαση της παρούσας εργασίας είναι σχεδιασμένη να υλοποιηθεί σε 2 τμήματα της ΣΤ΄ Δημοτικού στο 3^ο Δ/Σ Βέροιας στο μάθημα της ιστορίας και έχει διάρκεια 4 διδακτικές ώρες για κάθε τάξη. Το κάθε τμήμα αποτελείται από 19 μαθητές, σύνολο 38, οι μαθητές της κάθε τάξης θα χωριστούν σε 4 ομάδες. Οι 3 πρώτες ομάδες θα έχουν από 5 μαθητές και η τέταρτη ομάδα θα περιλαμβάνει 4 μαθητές που θα προχωρήσουν στην έρευνα της εργασίας.

Στόχος μέσα από την έρευνα της διδακτικής παρέμβασης είναι τα παιδιά να κατανοήσουν για τη σημασία του Ολοκαυτώματος ως μοναδικού ιστορικού γεγονότος, τη σημαντικότητα του για στην ιστορία και ότι δεν μπορεί να συγκριθεί με καμία άλλη γενοκτονία. Στην έρευνα υιοθετούνται αρχές της διδακτικής της ιστορίας στην κατεύθυνση της δημοκρατικής πολιτειότητας, της διδασκαλίας της τοπικής ιστορίας και της προσέγγισης επίμαχων τραυματικών γεγονότων. Στους μαθητές θα δοθεί ένα μεγάλο φάσμα από ιστορικές πηγές που περιλαμβάνουν γραπτές και εικονιστικές, οδηγώντας τους μαθητές στην κατανόηση των ιστορικών στοιχείων της πόλης αλλά και δίνοντάς τους την ευκαιρία να εκφράσουν τις απόψεις τους. Μέσα από την έρευνα θα ανακαλύψουμε πώς οι μαθητές της Βέροιας αντιλαμβάνονται τη σημασία του Ολοκαυτώματος των Εβραίων της πόλης, καθώς και τη σημασία της μνήμης του Ολοκαυτώματος για την πόλη της Βέροιας.

Η εκπαιδευτικός για να ερευνήσει το θέμα από τους μαθητές θα αξιοποιήσει την Ιδεοθύελλα, θα ακούσει τις απόψεις των μαθητών σε σχέση με το θέμα της έρευνας, έπειτα θα εκφράσει της δικές της απόψεις σε θέματα τα οποία έχουν σχέση με την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την καταπάτηση του δικαιώματος της ανθρώπινης ζωής, συγκεκριμένα θα αναφερθεί στην καταπάτηση των δικαιωμάτων των Εβραίων και τον εξαναγκασμό τους προς τον εγκλωβισμό στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και στο θάνατο. Ύστερα από τη συζήτηση οι μαθητές χωρισμένοι σε ομάδες θα καταγράψουν τις δικές τους απόψεις. Στην παρέμβαση αξιοποιείται η Ομαδοσυνεργατική μάθηση στην οποία οι μαθητές αντιμετωπίζουν μαζί τα προβλήματα, σέβονται ο ένας τις απόψεις του άλλου και μοιράζουν τις αρμοδιότητες. Επίσης, στο τέλος, μέσω των γραπτών και εικονιστικών πηγών αναπτύσσεται η ενσυναίσθηση, οι μαθητές μέσα από τις ερωτήσεις/δραστηριότητες θα μπουν στη θέση των εβραίων κατοίκων της Βέροιας και θα κατανοήσουν τα συναισθήματα που ένιωθαν, καθώς και τις σκέψεις που τους προβλημάτιζαν.

4.2 Σχεδιασμός της διδακτικής παρέμβασης

1η θεματική ενότητα: Ιστορικό πλαίσιο του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου

Σκοπός της ενότητας: Οι μαθητές να ανασύρουν στη μνήμη τους τις ιδεολογίες και τις καταστάσεις του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, τα γεγονότα που συνδέονται με το φασισμό καθώς και την κατάσταση που επικρατούσε στη Βέροια εκείνη την περίοδο σε σχέση με την Εβραϊκή κοινότητα της πόλης.

Στόχοι της ενότητας:

Να ανακαλέσουν τις γνώσεις τους για το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Να κατανοήσουν τη σημασία του Ολοκαυτώματος ως μοναδικό τραυματικό γεγονός.

Να αναγνωρίσουν τη ύπαρξη και τη σημασία της Εβραϊκής συνοικίας στο πέρασμα του χρόνου.

Να συνειδητοποιήσουν την ύπαρξη ενός σημαντικού αριθμού Εβραϊκού πληθυσμού στην Βέροια ο οποίος αφανίστηκε.

Χρόνος διδασκαλίας:

Ο προτεινόμενος διδακτικός χρόνος για την υλοποίηση της συγκεκριμένης θεματικής ενότητας είναι 45 λεπτά. Η εκπαιδευτικός αφού έχει χωρίσει τους μαθητές σε ομάδες θα τους μοιράσει τα φύλλα εργασίας με τα οποία θα ασχοληθούν. Τα φύλλα εργασίας θα περιλαμβάνουν ερωτήσεις σχετικά με το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τη σημασία του Ολοκαυτώματος και της Εβραϊκής συνοικίας και ερωτήσεις με την κατάσταση που επικρατούσε στη Βέροια με τους Εβραίους της πόλης την συγκεκριμένη ιστορική περίοδο.

Περιγραφή δραστηριοτήτων της ενότητας:

Η εκπαιδευτικός έχει χωρίσει τους μαθητές σε ομάδες για να εργαστούν ομαδοσυνεργατικά και τους έχει μοιράσει τα φύλλα εργασίας. Έχει ανοίξει το power point και παρουσιάζεται ο τίτλος Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος με την τεχνική της ιδεοθύελλας καλεί τους μαθητές να πουν τη ξέρουν γι' αυτό το ιστορικό γεγονός. Στόχος του εκπαιδευτικού είναι να ενεργοποιήσει τις προϋπάρχουσες γνώσεις των μαθητών, καταγράφοντας τις λέξεις στο πίνακα. Κρατάει ο εκπαιδευτικός τις σωστές απαντήσεις, ελπίζοντας να αναφερθούν οι λέξεις κλειδιά ο Χίτλερ και ο Ναζισμός για να στηριχτεί και να συνεχίσει τη πορεία της παρουσίασης προς το

Ολοκαύτωμα. Η επόμενη διαφάνεια απεικονίζει τον ορισμό Ολοκαύτωμα. Ρωτάει τους μαθητές αν έχουν ακούσει τη συγκεκριμένη λέξη και τους καθοδηγεί να διατυπώσουν τις γνώσεις στο φύλλο εργασίας. Οι απαντήσεις θα ακουστούν στην ολομέλεια της τάξης. Η εκπαιδευτικός θα σημειώσει στο πίνακα τις πλησιέστερες σωστές απαντήσεις, θα τις συζητήσει μαζί με τους μαθητές και θα τονίσει τη σημαντικότητα του Ολοκαυτώματος, προσπαθώντας να δώσουν έναν σαφή ορισμό για το Ολοκαύτωμα. Στόχος είναι να τονιστεί η σημασία του Ολοκαυτώματος ως μοναδικού ιστορικού γεγονότος και ότι δεν μπορεί να συγκριθεί με καμία άλλη γενοκτονία.

Στην συνέχεια προχωράμε στο φύλλο εργασίας και στην επόμενη δραστηριότητα στην οποία απεικονίζεται η εβραϊκή συναγωγή και ένα μέρος της συνοικίας, της Βέροιας. Οι μαθητές/τριες καλούνται να απαντήσουν στις ερωτήσεις, τι γνωρίζουν για την Εβραϊκή κοινότητα και από έχουν τις πληροφορίες. Στόχος της ερώτησης είναι να αναδειχθεί η ύπαρξη και η σημασία της κοινότητας μέσα στο χρόνο.

2^η θεματική ενότητα: η ζωή των εβραίων : Τα επαγγέλματα των Εβραίων, οι σχέσεις μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών

Σκοπός της ενότητας: Σκοπός της ενότητας είναι οι μαθητές να κατανοήσουν μέσα από πηγές τα επαγγέλματα των Εβραίων πολιτών της Βέροιας και τις φιλικές σχέσεις που υπήρχαν ανάμεσα σε Εβραίους και Χριστιανούς ανεξάρτητα της θρησκείας.

Στόχοι της ενότητας:

Να ερευνήσουν τα επαγγέλματα των εβραίων πολιτών της πόλης.

Να προβληματιστούν για το στερεότυπο που κυριαρχεί στους κατοίκους της πόλης της Βέροιας, περί οικονομικού πλούτου όλου του εβραϊκού πληθυσμού της Βέροιας.

Να αναδείξουν ότι οι διαφορετικές θρησκείες δεν αποτελούν εμπόδιο για τη σύναψη φιλικών σχέσεων μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών.

Να αντιμετωπίζουν ισότιμα τους ανθρώπους με διαφορετικές θρησκείες.

Χρόνος διδασκαλίας:

Ο προτεινόμενος διδακτικός χρόνος για την υλοποίηση της συγκεκριμένης θεματικής ενότητας είναι 45 λεπτά. Σε αυτήν την ώρα οι μαθητές/τριες θα ασχοληθούν με τα επαγγέλματα των εβραίων και τις φιλικές σχέσεις μεταξύ χριστιανών και εβραίων.

Περιγραφή δραστηριοτήτων της ενότητας:

Η εκπαιδευτικός έχει χωρίσει τους μαθητές σε ομάδες για να εργαστούν ομαδοσυνεργατικά και τους έχει μοιράσει τα φύλλα εργασίας. Έχει ανοίξει το power point και οι μαθητές/τριες βλέπουν τον πίνακα με τα επαγγέλματα που υπάρχει και στο φύλλο εργασίας. Η ερώτηση έχει σχέση με το ποια ήταν τα επαγγέλματα των Εβραίων και στόχο έχει να δείξει την οικονομική κατάσταση των Εβραίων της Βέροιας και ότι στην πλειοψηφία τους ανήκαν στην εργατική τάξη. Στη συνέχεια θα πάμε στη δεύτερη ερώτηση, οι μαθητές/τριες θα διαβάσουν την μαρτυρία του Χριστιανού κατοίκου της Βέροιας και θα απαντήσουν στην ερώτηση που έχει σχέση με τις φιλίες ανάμεσα σε Εβραίους και Χριστιανούς. Στόχος της ερώτησης είναι οι μαθητές/τριες να κατανοήσουν τη σύναψη φιλικών σχέσεων, με άτομα με διαφορετικά πολιτιστικά στοιχεία από τους ίδιους.

3^η θεματική ενότητα: η ζωή των εβραίων στην γερμανική κατοχή στη πόλη της Βέροιας και πορεία προς το τελευταίο ταξίδι.

Σκοπός της ενότητας: Σκοπός θεματικής ενότητας είναι οι μαθητές και να καταλάβουν τη διαδρομή του διωγμού των Εβραίων από την εβραϊκή συνοικία προς το σιδηροδρομικό σταθμό της Βέροιας.

Στόχοι της ενότητας:

Να προβληματιστούν σχετικά με τον τρόπο που αντιμετώπισαν οι Γερμανοί τους Εβραίους της Βέροιας μετά την είσοδό τους στην πόλη.

Να αισθανθούν την αναγκαστική πορεία των εβραίων προς το τελευταίο ταξίδι περπατώντας μέσα από την πόλη της Βέροιας.

Να ερμηνεύσουν τη στάση των κατοίκων χριστιανών της Βέροιας, να βλέπουν τους φίλους τους και συντοπίτες τους Εβραίους τελευταία φορά.

Να αναγνωρίσουν τον αριθμό των Εβραίων που επέζησαν

Να αναπτύξουν τα συναισθήματα σχετικά με τον διωγμό των Εβραίων της Βέροιας.

Χρόνος διδασκαλίας:

Ο προτεινόμενος διδακτικός χρόνος για την υλοποίηση της συγκεκριμένης ενότητας είναι 45 λεπτά. Οι μαθητές θα διαβάσουν τις μαρτυρίες επιζώντων και απαντήσουν στις ερωτήσεις που τους δίνονται (15 λεπτά). Στη συνέχεια αφού ολοκληρωθούν οι απαντήσεις σε σχέση θα παρακολουθήσουν στο power point μια ταινία μικρού μήκους, η οποία παρουσιάζει τη πορεία που ακολούθησαν οι εβραίοι κάτοικοι προς το σιδηροδρομικό σταθμό(5 λεπτά). Έπειτα θα διαβάσουμε ένα απόσπασμα νουβέλας και οι μαθητές/τριες θα αναπτύξουν σε ένα μικρό κείμενο τις σκέψεις των ανθρώπων που βρισκόταν μέσα στη πομπή αλλά και των περαστικών που κοιτούσαν(20 λεπτά). Τα τελευταία λεπτά θα παρατηρήσουν έναν πίνακα με τον πληθυσμό των εβραίων πριν το διωγμό και μετά με την επιστροφή των εβραίων (5 λεπτά).

Περιγραφή δραστηριοτήτων της ενότητας:

Η εκπαιδευτικός έχει ανοίξει το power point και οι μαθητές/τριες περνάνε στην δραστηριότητα που είναι οι μαρτυρίες Εβραίων επιζώντων από τη Βέροια. Οι μαθητές είναι χωρισμένοι σε τέσσερις ομάδες, η Α' και Β' ομάδα έχουν να μελετήσουν την μαρτυρία του επιζών Ιωσήφ

(Πέπο) Αρών και η Γ' και Δ' ομάδα τη μαρτυρία της επιζούσας Σαρφατή – Αζαριά. Στη συνέχεια ακολουθεί μια ερώτηση ενσυναίσθησης όπου οι μαθητές θα απαντήσουν πως θα αισθανόταν αν συνέβαινε στους ίδιους η κατάληψη της κατοικίας τους από τους Γερμανούς και οι συμπεριφορές περιφρόνησης και απαξίωσης.

Στη συνέχεια τα παιδιά θα παρακολουθήσουν στον προτζέκτορα την ταινία μικρού μήκους «The thread» του συγγραφέα – δικηγόρου Λιόλιου Γιώργου, η οποία αναπαριστά την πορεία προς το τελευταίο ταξίδι και το Ολοκαύτωμα των Εβραίων κατοίκων της Βέροιας. Στόχος της ταινίας είναι να τους τροφοδοτήσει, να τους ευαισθητοποιήσει και να καταλάβουν τη σημαντικότητα του γεγονότος ως αληθινού και όχι ως μία ιστορία η οποία σταδιακά σβήνει από τη μνήμη. Οι μαθητές θα δουν και ένα χάρτη που σκιαγραφεί την πορεία προς το σιδηροδρομικό σταθμό.

Έπειτα θα διαβάσουν ένα μικρό απόσπασμα από τη νουβέλα «Οι μπρούτζινοι κύβου» της Χρυσάνθης Πρωτοψάλτου, το συγκεκριμένο απόσπασμα θα παρουσιάζει το χωρισμό δυο φίλων, ενός χριστιανού και ενός εβραίου οι οποίοι χωρίζονται, όταν ο ένας βρίσκεται στη πομπή προς το τελευταίο ταξίδι και ο χριστιανός φίλος του, τον παρακολουθεί ανήμπορος να τον βοηθήσει. Τα παιδιά διαβάζοντας το απόσπασμα θα προσπαθήσουν να εκφράσουν σε ένα μικρό κείμενο 3 - 5 σειρών τα συναισθήματα τους αν ήταν οι ίδιοι στη θέση τους τι θα ένιωθαν. Στόχος της δραστηριότητας είναι τα παιδιά να αναπτύξουν την προσωπική τους έκφραση, να συνεργαστούν με τους συμμαθητές τους και να κατανοήσουν τη θέση του άλλου

Στην επόμενη δραστηριότητα παρουσιάζεται ένας πίνακας του Εβραϊκού πληθυσμού πριν και μετά το διωγμό. Στόχος της δραστηριότητας είναι οι μαθητές να πληροφορηθούν για τον σημαντικό αριθμό των Εβραίων κατοίκων της πόλης, αλλά και να αναρωτηθούν τι απέγιναν οι επιζώντες και αν επέστρεψαν ποτέ πίσω στη Βέροια και στο τόπο κατοικία τους.

4^η ενότητα: η μνήμη της εβραϊκής κοινότητας στη Βέροια

Σκοπός της ενότητας: Να αντιληφθούν το αριθμό των εβραίων που επέζησαν και να κατανοήσουν τις δυσκολίες που είχαν να αντιμετωπίσουν με τη λεηλασία των περιουσιών. Να αναρωτηθούν τι κάνει η πόλη σήμερα πως θυμάται τους Εβραίους, τι έχει απογίνει το εβραϊκό νεκροταφείο και τη σημασία της τοποθέτησης των λίθων μνήμης μπροστά από το παλιό γυμνάσιο της πόλης νυν δημαρχείο.

Στόχοι ενότητας:

Να αναγνωρίσουν το λόγο της ύπαρξης των λίθων μνήμης στην πόλη της Βέροιας.

Να αναδείξουν τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι Εβραίοι με την επιστροφή τους στη Βέροια.

Να προβληματιστούν στη στάση της πόλης της Βέροιας για την καταστροφή του εβραϊκού νεκροταφείου.

Να συνειδητοποιήσουν τη σημασία της γνώσης του Ολοκαυτώματος των Εβραίων της Βέροιας.

Χρόνος διδασκαλίας:

Ο προτεινόμενος διαθέσιμος χρόνος για την υλοποίηση της θεματικής ενότητας είναι 45 λεπτά. Οι μαθητές/τριες θα διαβάσουν την μαρτυρία και θα απαντήσουν στα ερωτήματα (15 λεπτά). Στη συνέχεια προχωράμε στην δραστηριότητα με το εβραϊκό νεκροταφείο και θα διατυπώσουν τις απόψεις τους (15 λεπτά). Τέλος, για την ολοκλήρωση της έρευνας ακολουθούν οι ερωτήσεις για τους λίθους μνήμης και της σημασία του Ολοκαυτώματος των Εβραίων (15 λεπτά).

Περιγραφή δραστηριοτήτων της ενότητας:

Στη πρώτη δραστηριότητα περιλαμβάνεται μια μαρτυρία Εβραίου επιζών μετά την επιστροφή του από το βουνό όπου διέφυγε για να γλυτώσει από τους Γερμανούς Ναζί. Η δραστηριότητα αυτή αποτελεί τη κατανόηση του πίνακα των επιζώντων της προηγούμενης ενότητας. Στόχος της μαρτυρίας είναι οι μαθητές να κατανοήσουν τι απέγινε ο αριθμός των επιζώντων Εβραίων αλλά και την κατάσταση που αντιμετώπισαν οι Εβραίοι όταν γύρισαν από το βουνό με τη λεηλασία των περιουσιών τους.

Στην επόμενη δραστηριότητα οι μαθητές βλέπουν στον πίνακα δύο φωτογραφίες, οι οποίες υπάρχουν αντίστοιχα και στο φύλλο εργασίας το εβραϊκό νεκροταφείο πριν την καταστροφή και μετά την καταστροφή. Οι μαθητές/τριες θα πληροφορηθούν από τον εκπαιδευτικό για το Εβραϊκό νεκροταφείο και τι οδήγησε στη μετατροπή του σε αθλητικό κέντρο. Έπειτα θα απαντήσουν στις αντίστοιχες ερωτήσεις. Στόχος της συγκεκριμένης ερώτησης είναι οι μαθητές να προβληματιστούν και να καταγράψουν τις απόψεις τους για τον λόγο που καταστράφηκε το νεκροταφείο και να καταλάβουν ότι η καταστροφή έγινε από τις ελληνικές αρχές.

Έπειτα συνεχίζουμε με την τρίτη ερώτηση και οι μαθητές/τριες παρατηρούν την εικόνα που τους δίνεται στο φύλλο εργασίας. Η εικόνα ταυτόχρονα προβάλλεται και στο power point και οι μαθητές/τριες καλούνται να απαντήσουν στην ερώτηση ποια είναι η σημασία της τοποθέτησης των μπρούτζινων λίθων μνήμης στο πεζοδρόμιο, μπροστά από το δημαρχείο στις Βεροίας. Στόχος της ερώτησης είναι οι μαθητές/τριες να αναρωτηθούν ποια είναι τα άτομα που αναγράφονται στους λίθους, ανακαλώντας στο μυαλό τους το τραυματικό γεγονός του διωγμού και της εξόντωσης των ατόμων, που ήταν μαθητές σαν τους ίδιους και εξοντώθηκαν από τους Ναζί.

Στο τέλος οι μαθητές θα απαντήσουν στο τελευταίο ερώτημα για τη σημασία της γνώσης του Ολοκαυτώματος των Εβραίων της Βεροίας.

5. Αποτελέσματα/ Σχολιασμός

Με τη διδακτική παρέμβαση, οι μαθητές έπρεπε να απαντήσουν στις ερωτήσεις στα φύλλα δραστηριοτήτων, αλλά και να δικαιολογήσουν την απάντησή τους. Στις απαντήσεις των μαθητριών μαθητών/τριών, υπάρχει το στοιχείο της δηλωτικής γνώσης από το σχολείο και την οικογένεια, αλλά και προσωπικές απόψεις που διατύπωσαν κατά τη διάρκεια της διδακτικής παρέμβασης.

Την 1^η μέρα της διδακτικής παρέμβασης οι απαντήσεις που δόθηκαν από τις ομάδες των μαθητών στις εξής ερωτήσεις είναι:

Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο:

- A) Η ημερομηνία 1939-1945.
- B) Η Γερμανία και ο Αδόλφο Χίτλερ κήρυξαν πόλεμο.
- Γ) Εβραίοι
- Δ) 75.000.000 άνθρωποι σκοτώθηκαν
- Δ) Ναζισμός

Οι μαθητές σχετικά με το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν ιστορικές γνώσεις και όλες οι απαντήσεις που διατύπωσαν ήταν σωστές για να στηριχτούμε και να συνεχίσουμε με την επόμενη ερώτηση.

Ολοκαύτωμα:

- A) Καταστροφή
- B) Εξόντωση

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η πλειοψηφία από τους μαθητές/τριες δεν γνώριζαν και δεν είχαν ακούσει ποτέ τον ορισμό Ολοκαύτωμα. Έπειτα από τη συζήτηση που έγινε μέσα στην τάξη και την σύνδεση του ορισμού με το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι μαθητές σε συνεργασία με την ομάδα τους διατύπωσαν τον ορισμό του Ολοκαυτώματος.

Οι απαντήσεις που δόθηκαν είναι:

A) «Το ολοκαύτωμα είναι όταν ο Χίτλερ πήρε όσους θεωρούσε κατώτερους και τους έβαλε σε ένα στρατόπεδο και τους εξόντωσε».

B) « Οι Γερμανοί (ο Χίτλερ) και άλλα κράτη μάζεψαν όσους νόμιζαν ότι είναι κατώτεροι (Εβραίοι, Ρομά, Α.Μ.Ε.Α.) τους συγκέντρωσαν σε στρατόπεδα και τους σκότωναν, τους έκαιγαν».

Γ) «Ολοκαύτωμα είναι ο οργανωμένος διωγμός των Εβραίων ανεξάρτητα από την ηλικία».

Δ) «Ολοκαύτωμα είναι τα βασανιστήρια που έκαιγαν ανθρώπους οι Ναζί».

Στ) «Τους μετέφεραν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης και τους εξολόθρευαν γιατί τους θεωρούσαν κατώτερους».

Z) «Ο διωγμός προς την εξόντωση Εβραίων, Ρομά και Α.Μ.Ε.Α.».

H) «Η εξολόθρευση και ο βασανισμός διάφορων λαών».

Θ) «Ο διωγμός των Εβραίων».

Οι μαθητές/τριες παραθέσανε τις απόψεις και ως ένα βαθμό ήταν ικανοποιητικές ως προς την κατανόηση της έννοιας του Ολοκαυτώματος.

ΕΡΩΤΗΣΗ Α: Παρατηρήστε την εικόνα που σας δίνεται. Γνωρίζετε που βρίσκεται το κτίριο και ποιο είναι το όνομα του; Από που γνωρίζετε τις πληροφορίες για τη συγκεκριμένη περιοχή;

Οι απαντήσεις που δόθηκαν είναι:

«Το κτίριο αυτό βρίσκεται λίγο πιο κάτω από τη στρατιωτική λέσχη. Ονομάζεται Εβραϊκή συναγωγή. Είχαμε πάει σε εκείνο το κτίριο και μας μίλησαν γι' αυτό».

« Ονομάζεται συναγωγή λίγο πιο κάτω από την πλατεία Ωρολογίου».

«Το κτίριο αυτό βρίσκεται στην Μπαρμπούτα στη Βέροια και το κτίριο αυτό ονομάζεται εβραϊκή συναγωγή».

«Βρίσκεται στην εβραϊκή συνοικία και γνωρίζουμε από αυτό από μια κυρία που δούλευε εκεί και μας ενημέρωσε»,

« Το όνομα του είναι εβραϊκή συναγωγή. Πριν λίγο καιρό πήγαμε με το σχολείο και μας μίλησαν για τη συναγωγή».

- 1) « Το κτίριο βρίσκεται στην Μπαρμπούτα και ονομάζεται εβραϊκή συνοικία. Το γνωρίζω γιατί έχω πάει με το σχολείο μου».
- 2) «Το κτίριο αυτό βρίσκεται στην εβραϊκή συνοικία και ονομάζεται εβραϊκή συναγωγή. Γνωρίζουμε τις πληροφορίες από το σχολείο».
- 3) «Βρίσκεται στην Μπαρμπούτα και ονομάζεται εβραϊκή συνοικία. Το γνωρίζουμε μια εκδρομή με το σχολείο».

Οι απαντήσεις των μαθητών ήταν όλες σωστές, είχαν επισκεφθεί με τους εκπαιδευτικούς τους την Εβραϊκή συνοικία οπότε γνώριζαν και είχαν πληροφορίες για την περιοχή και την Εβραϊκή συναγωγή.

ΕΡΩΤΗΣΗ Β: Ποια πιστεύετε είναι η συμβολή της Εβραϊκής κοινότητας στην πόλη της Βέροιας;

Παρατίθενται οι απαντήσεις οι οποίες είναι πιο συγκροτημένες:

«Μας δείχνει την ιστορία των Εβραίων αλλά και τις κατοικίες τους».

«Το παρελθόν ότι ζούσαν Εβραίοι στη Βέροια».

« Συμβολίζει ότι πριν μερικά χρόνια υπήρχαν και εδώ Εβραίοι».

« Συμβολίζει το παρελθόν γιατί εκεί έμεναν Εβραίοι».

« Οι Εβραίοι έμειναν από τα ρωμαϊκά χρόνια στη Βέροια και η εβραϊκή κοινότητα είναι από τα αξιοθέατα της Βέροιας.»

Η συγκεκριμένη ερώτηση δυσκόλεψε τους μαθητές/τριες γιατί δεν μπορούσαν να καταλάβουν τι προσδιορίζει η λέξη συμβολίζει. Δόθηκαν σε κάθε ομάδα διευκρινίσεις και απαντήθηκε η ερώτηση.

Την 2^η μέρα της διδακτικής παρέμβασης οι απαντήσεις που δόθηκαν από τις ομάδες των μαθητών στις εξής ερωτήσεις είναι:

ΕΡΩΤΗΣΗ Α: Από τα παραπάνω δεδομένα, Τι διαπιστώνουμε για την οικονομική κατάσταση των Εβραίων πολιτών της Βέροιας;

Παρατίθενται οι απαντήσεις οι οποίες είναι συγκροτημένες

«Η οικονομική τους κατάσταση δεν ήταν καλή».

«Δεν ήταν αρκετά εύποροι».

«Η οικονομική τους κατάσταση ήταν μεσαίας τάξης».

«Δεν ήταν πλούσιοι όσο λένε».

«Οι Εβραίοι της Βέροιας βρισκόταν στη μεσαία οικονομική τάξη».

ΕΡΩΤΗΣΗ Β: Τι μας δείχνει η μαρτυρία για τις σχέσεις Εβραίων χριστιανών; Πιστεύεται ότι διαφορετικές θρησκείες αποτελούν εμπόδιο για τη σύναψη φιλικών σχέσεων μεταξύ τους;

Παρατίθενται οι απαντήσεις οι οποίες είναι οι πιο συγκροτημένες

«Μας δείχνει τις διαφορές που είχαν οι θρησκείες τους, αλλά δεν αποτελούν εμπόδιο για τη σύναψη φιλικών σχέσεων».

«Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Νίκου Σιδηρόπουλου, δεν παίζει ρόλο αν είσαι Εβραίος, Χριστιανός για να είσαι φίλος με κάποιον».

«Παρόλο τη διαφορετική τους θρησκεία μπορούν να κάνουν παρέα μαζί».

«Όχι, γιατί η θρησκεία δεν είναι εμπόδιο για τη φιλία».

«Όχι, δεν επηρεάζει τις φιλίες η θρησκεία».

«Δεν ήταν εμπόδιο γιατί είχαν καλές σχέσεις μεταξύ τους».

Οι μαθητές/τριες είχαν αρκετές άγνωστες λέξεις στο κείμενο αλλά τις απαντήσαμε όλες. Απάντησαν με μεγάλο ενθουσιασμό στην απάντηση και τους έκανε εντύπωση ότι οι Εβραίοι έχουν διαφορετική θρησκεία.

ΕΡΩΤΗΣΗ Γ: Θα ήταν εμπόδιο για εσάς η σύναψη φιλικών σχέσεων με έναν Εβραίο αν ζούσατε εκείνη την περίοδο;

«Και τα 5 άτομα της Ομάδας μου δεν θα είχαμε πρόβλημα να έχουμε φιλικές σχέσεις με κάποιον Εβραίο».

«Η σύναψη φιλικών σχέσεων με έναν Εβραίο δεν θα με πείραζε καθόλου επειδή δεν παίζει ρόλο η θρησκεία».

«Όχι, δεν θα ήταν εμπόδιο γιατί όλοι είναι ίσοι».

«Ναι, δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα γιατί δεν έχει καμία σχέση η θρησκεία με τη φιλία».

«Όχι γιατί αν κάποιον τον αγαπάς πραγματικά τίποτα δεν μπορεί να σταθεί εμπόδιο. στη φιλία σας».

«Όχι, γιατί σέβομαι τη γνώμη του για τη θρησκεία του».

«Όχι, γιατί και οι δύο άνθρωποι είναι φίλοι και δεν έχει σχέση τη θρησκεία είχαν».

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι σε μια ομάδα υπήρχε διαφωνία και δεν συμφωνούσαν όλοι να γράψουν ότι δεν θα είχαν θέμα να συνάψουν φιλικές σχέσεις με έναν Εβραίο. Ύστερα από συζήτηση που πραγματοποιήθηκε στην ομάδα, το ένα μέλος αποφάσισε να γράψει και τη δική του γνώμη. Η οποία είναι: « Όχι, δεν θα με πείραζαν, αλλά θα φοβόμουν λίγο».

Την 3^η μέρα της διδακτικής παρέμβασης οι απαντήσεις που δόθηκαν από τις ομάδες των μαθητών στις εξής ερωτήσεις είναι:

ΕΡΩΤΗΣΗ Α: Με βάση τη μαρτυρία του Ιωσήφ (Πέπο) Αρών που διαβάσατε, υποθέστε ότι είστε εβραίοι, ιδιοκτήτες του σπιτιού και ζείτε εκεί με την οικογένειά σας. Περιγράψτε τα αισθήματα που βιώνετε όταν καταλαμβάνουν το σπίτι σας;

Παρατίθενται οι απαντήσεις οι οποίες είναι οι πιο συγκροτημένες:

«Ενιωθα λύπη και νεύρα για τους Γερμανούς και άγχος για το τι θα γίνει στο μέλλον».

«Λύπη γιατί έχει χτιστεί με πείσμα και ιδρώτα αυτό το σπίτι και το παίρνουν χωρίς προειδοποίηση».

«Είχαμε σοκαριστεί, έχει το σπίτι, ήταν δικό μας και δεν θα θέλαμε να φύγουμε. Επίσης θα είχαμε θυμώσει πολύ και θα νιώθουμε αμηχανία».

Επίσης πρέπει να αναφερθεί ότι οι μαθητές απάντησαν και κάποιες λανθασμένες απαντήσεις. Αντιλήφθηκαν εσφαλμένα ότι οι εβραίοι κάτοικοι της Βέροιας έμειναν άστεγοί με την είσοδο των Γερμανών στη Βέροια. Ενδεικτικές απαντήσεις είναι:

«Τα άτομα που θα μας ήξεραν θα μας έβλεπαν άστεγους και να κοιμόμαστε στα παγκάκια».

«Θα αισθανόμασταν λύπη, φόβο, τρόμο, σοκ, ταραχή και στεναχώρια γιατί θα μας έπαιρναν το σπίτι και δεν θα είχαμε φαγητό, νερό, ρούχα και στέγη».

ΕΡΩΤΗΣΗ Β: Με βάση τη μαρτυρία της Σαρφατή - Αζαρία που διαβάσατε, καταγράψτε τα συναισθήματα που πιστεύετε ότι βιώνει για τον τρόπο που τη μεταχειρίζονται οι Γερμανοί. Για ποιο λόγο πιστεύετε συμπεριφερόταν με αυτό τον τρόπο τους Εβραίους;

Παρατίθενται οι απαντήσεις οι οποίες είναι οι πιο συγκροτημένες:

«Η Σαρφατή ένιωθε θλίψη, φόβο, αδικία, κούραση, θυμό και αδυναμία. Συμπεριφέρονταν έτσι οι Γερμανοί, γιατί πιστεύουν πως οι Εβραίοι είναι κατώτεροι».

«Πίστευαν πως ήταν κατώτεροι και τους φέρονταν έτσι, γιατί τους άρεσε να τους βλέπουν να βασανίζονται».

«Αν ήμουν στη θέση της Αζαρίας, θα ήμουν πολύ λυπημένη επειδή είμαι φέρονται σαν δούλα και πιστεύουν αρκετά θυμωμένη γιατί τους διασκέδασης που με βλέπω να κάνω αγγαρείες που θα μπορούσε να κάνει μια καθαρίστρια».

Οι μαθητές/τριες κατανόησαν την ερώτηση και απάντησαν με ευκολία καθώς αισθάνθηκαν τα συναισθήματα που βίωνε η Σαρφατή – Αζαρία.

ΕΡΩΤΗΣΗ Γ: Αναπτύξτε σε ένα κείμενο 3 - 5 σειρών τα συναισθήματά αν σας έδιωχναν από την πόλη σας. Πώς θα νιώθατε αν ήσασταν μέσα στην πομπή; Πώς θα νιώθατε αν μέσα στην πόλη βρισκόταν ένας φίλος σας;

Παρατίθενται οι απαντήσεις οι οποίες είναι οι πιο συγκροτημένες:

«Θα νιώθαμε μεγάλη λύπη, θυμό, προσβολή, γιατί μας διώχνουν από τον τόπο που γεννηθήκαμε και μεγαλώσαμε. Επίσης θα νιώθαμε μοναξιά γιατί μπορεί να μην ξανά βλέπαμε τους φίλους μας».

«Αυτό που θα αισθανόμουν θα ήταν τρόμος για το τι με περιμένει. Επίσης εγκατάλειψη επειδή θα έφευγα από το σπίτι μου και θα άφηνα τους φίλους μου».

«Αν ήμουν στην πομπή, θα ένιωθα λύπη και φόβο για το τι με περιμένει. Αν ήταν ένας φίλος μου θα ένιωθα θυμό και λύπη. Θα ευχόμουν να μην υπήρχε ο Χίτλερ».

«Τα συναισθήματα τα οποία θα νιώθαμε θα ήταν μοναξιά, αδικία, λύπη, θυμό, άδειοι και αδύναμοι κατά την άποψή μας, χειρότερο είναι ο φίλος μας να πάθει κάτι, διότι θα χάναμε την ουσία το στήριγμά μας και των ανθρώπων που μας δίνει δύναμη».

«Αν ήμασταν μέσα στην πομπή, θα νιώθαμε άγχος για το πού θα πάμε».

«Αν με έδιωχναν από την πόλη μου θα είμαι πολύ στεναχωρημένος και θα ήθελα να γυρίσω πίσω στον τόπο μου, αν ήμουνά μέσα στην πομπή θα φοβόμουν και θα ήμουν πολύ τρομοκρατημένος και ανήσυχος. Αν όμως ήταν κάποιος φίλος μου στην πομπή θα έκανα τα πάντα για να τον φέρω πίσω».

Διαβάζοντας το κείμενο στους μαθητές έδειξαν μεγάλη προσήλωση και συγκίνησή ακούγοντας την ιστορία δύο φίλων. Όλοι έβαλαν τον εαυτό στην θέση του άλλου και ανέπτυξαν πραγματικά συναισθήματα. Μεγάλη έκπληξη εκδηλώθηκε όταν άκουσαν ότι η πομπή με την μεταφορά των Εβραίων από την εβραϊκή κοινότητα ως το σταθμό της Βέροιας έχει πραγματοποιηθεί στα αλήθεια στο παρελθόν.

ΕΡΩΤΗΣΗ Δ: Γνωρίζατε τον αριθμό των Εβραίων κατοίκων της πόλης; Έχετε υπόψη σας πως διασώθηκαν οι 135 επιζώντες και αν επέστρεψαν ποτέ στη Βέροια;

Παρατίθενται οι απαντήσεις οι οποίες είναι οι πιο συγκροτημένες:

«Δεν γνωρίζαμε τον πληθυσμό των Εβραίων κατοίκων της Βέροιας αλλά το μάθαμε από τον πίνακα. Οι 135 έφυγαν πιο νωρίς δεν γνωρίζουμε αν επέστρεψαν στη Βέροια, αλλά πιστεύουμε πως όχι».

«Οι μόνιμοι κάτοικοι ήταν 600 και ενημερωθήκαμε από τον πίνακα που μας δώσατε. Οι περισσότεροι θα κρύφτηκαν και οι υπόλοιποι θα σώθηκαν με ψέματα και παραπλανήσεις».

«Δεν γνωρίζαμε για τον αριθμό των εβραίων κατοίκων της Βέροιας ότι ήταν 600 το μάθαμε σήμερα. Για να σωθούν μπορεί να κρύβονταν ή να έλεγαν ψέματα ότι είναι χριστιανοί. Νομίζω ότι δύο Εβραίοι γύρισαν στη Βέροια, μια γιαγιά με τον εγγόνο της».

«Όχι, δεν το γνωρίζαμε τον αριθμό αλλά τον γνωρίσαμε από τον πίνακα. Οι 135 κρύφτηκαν σε σπίτια σε βουνά και δεν γύρισαν στη Βέροια».

«Δεν γνωρίζαμε τον αριθμό των εβραίων κατοίκων της Βέροιας. Μπορεί να κρύφτηκαν ή να είπαν ψέματα ότι είναι χριστιανοί, αλλά δεν γνωρίζουμε αν επέστρεψαν ποτέ στη Βέροια».

Οι μαθητές/τριες δεν είχαν καμία πληροφορία για τον αριθμό των Εβραίων κατοίκων της πόλης. Μέχρι σε αυτό το σημείο πιστεύω θεωρούσαν ότι τους έλεγα κάποια ιστορία και οι μαρτυρίες που διαβάζαμε ήταν κάποιο παραμύθι. Μετά την ανακάλυψη ότι πραγματικά

πραγματοποιήθηκε πομπή με το διωγμό των Εβραίων της Βέροιας και του πίνακα με το πληθυσμό των κατοίκων συνειδητοποίησαν ότι κατοικούσαν στη Βέροια Εβραίοι.

Την 4^η μέρα της διδακτικής παρέμβασης οι απαντήσεις που δόθηκαν από τις ομάδες των μαθητών στις εξής ερωτήσεις είναι:

ΕΡΩΤΗΣΗ Α: Τι σκέπτεστε διαβάζοντας τη συγκεκριμένη μαρτυρία του Ιωσήφ (Πέπο) Αρών;

Παρατίθενται οι απαντήσεις οι οποίες είναι οι πιο συγκροτημένες:

«Αυτό που περνούσαν ήταν άδικο και σίγουρα χρειαζόταν μεγάλη προσπάθεια για να επιζήσουν. Πρέπει να τους θαυμάζουμε και να παίρνουμε παράδειγμα από αυτούς για την επιμονή τους».

«Αδικία, εκμετάλλευση, θυμό γιατί δεν τους βοηθήσαμε και παρόλο που επέζησαν, ήταν ακόμη κατώτεροι».

« Όταν διαβάσαμε τη συγκεκριμένη μαρτυρία, σκεφτήκαμε ότι όλος ο κόπος που έκαναν για να ξεφύγουν από τους Γερμανούς και να γυρίσουν στα σπίτια τους πήγε στράφι».\\

«Επέστρεψαν στο σπίτι τους και δεν βρήκαν τίποτα ήταν όλα λεηλατημένα».

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι οι μαθητές έδωσαν λανθασμένες απαντήσεις ή μονολεκτικές απαντήσεις. Επίσης, υπήρχε και μη κατανόηση της επιστροφής των Εβραίων πίσω στην πόλη της Βέροιας. Κάποιες απαντήσεις ενδεικτικά είναι:

« Εκμετάλλευση, κακουχία, θάνατος, θυμός, λύπη».

« Πέρασαν πάρα πολλά, όπως πείνα φτώχεια, κυνήγι και ζύλο και πάλι δεν τους άφησα».

«Το πόσες δυσκολίες πέρασα για να καταφέρουν να σωθούν και να μην καταλήξουν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης».

ΕΡΩΤΗΣΗ Β: Τι νομίζετε ότι ένιωσε ο Ιωσήφ (Πέπο) Αρών όταν επέστρεψε στη Βέροια από το βουνό, έχοντας χάσει την περιουσία του;

Παρατίθενται οι απαντήσεις οι οποίες είναι οι πιο συγκροτημένες:

«Αισθάνθηκε λύπη γιατί έχασε το σπίτι του και την περιουσία του. Επίσης ένιωθε θυμό γιατί ζούσαν ξένοι στο σπίτι του».

«Ένωσε απελπισία, όλα είχαν χαθεί, ένιωσε θυμό και λύπη γιατί όλο αυτό ήταν πολύ άδικο για αυτούς».

«Όλες οι παρά να την επέστρεψε στη φέρεται βουνά. Νομίζουμε ότι χάρηκε επειδή δεν πέθανε, αλλά λυπήθηκε και νεύριασε επειδή έχασε την περιουσία του».

Οι μαθητές/τριες απάντησαν σχετικά εύκολα στην ερώτηση, επικεντρώθηκαν περισσότερο ότι οι Εβραίοι έχασαν την περιουσία τους και όχι ποιος την έκλεψε και γιατί συνέβη, δεν υπήρχε ενδιαφέρον για αυτή την πληροφορία όταν έγινε η αναφορά.

ΕΡΩΤΗΣΗ Γ: Παρατήρησε την εικόνα και διατυπώστε αν έχετε πληροφορίες για το εβραϊκό νεκροταφείο της Βέροιας; Γνωρίζετε αν υπάρχει ακόμα και πού βρίσκεται;

Παρατίθενται οι απαντήσεις οι οποίες είναι οι πιο συγκροτημένες:

«Το νεκροταφείο αυτό βρίσκεται σε μια περιοχή και δεν υπάρχει πλέον αυτό το μέρος. Έχει γίνει αθλητικό κέντρο».

«Γνωρίζουμε για το εβραϊκό νεκροταφείο, βρίσκεται στον Προμηθέα».

«Δεν ξέρουμε την ιστορία του, αλλά ξέρουμε πως είναι στον Προμηθέα».

«Το εβραϊκό νεκροταφείο βρίσκεται στα εβραϊκά και από νεκροταφείο τώρα είναι 5Χ5 γήπεδο ποδοσφαίρου».

Οι μαθητές/τριες γνώριζαν την ονομασία εβραϊκό νεκροταφείο όλες οι απαντήσεις ήταν παρόμοιες, αλλά δεν γνώριζαν ότι στην πραγματικότητα υπήρχε εκεί νεκροταφείο. Η περιοχή του προμηθέα στη Βέροια τους είναι γνωστή που είναι και που βρίσκεται αλλά μόνο σαν αθλητικό κέντρο τίποτα παραπάνω.

ΕΡΩΤΗΣΗ Δ: Με βάση όσα πληροφορήθηκα στην τάξη πώς κρίνετε τη στάση των Ελληνικών αρχών (Δήμο Βέροιας) απέναντι στο ζήτημα του εβραϊκού νεκροταφείου;

Παρατίθενται οι απαντήσεις οι οποίες είναι οι πιο συγκροτημένες:

«Δεν θεωρούμε σωστή την απόφαση του δήμου γιατί δεν σέβονται τους νεκρούς».

Πιστεύουμε ότι δεν είναι σωστό να κάνουμε ένα νεκροταφείο αθλητικό κέντρο, γιατί δεν είναι σωστό προς τους Εβραίους».

«Δεν είναι σωστό, διότι δεν σεβάστηκε τους νεκρούς που είχαν θαφτεί εκεί».

«Δεν είναι σωστό, διότι εκεί πέρα σε κάποιους μπορεί να έχει συναισθηματική αξία ο τάφος ενός συγγενή ή φίλου».

«Θεωρούμε ότι αυτός που έκανε ο δήμος Βέροιας είναι λάθος, γιατί τους νεκρούς πρέπει να τους τιμάμε και όχι να τους πετάμε στον κάδο».

«Σίγουρα είναι λάθος και η κίνησή τους αυτή είναι ανεξήγητη διότι ένας τέτοιος χώρος πρέπει να παραμείνει εκεί που είναι και όχι να καταστραφεί».

Οι μαθητές/τριες προβληματίστηκαν και ξαφνιάστηκαν στην πληροφορία ότι ένα νεκροταφείο έχει καταστραφεί για να μετατραπεί σε αθλητικό κέντρο. Οι μαθητές/τριες ανέφεραν ότι δεν θα ήθελαν ποτέ να συμβεί κάτι παρόμοιο σε κάποιο δικό τους νεκρό. Όλες οι απαντήσεις είχαν ενδιαφέρον και οι μαθητές/τριες διατύπωσαν διαφορετικά συναισθήματα εκτός από κάποιες απαντήσεις οι οποίες ήταν μονολεκτικές.

ΕΡΩΤΗΣΗ ΣΤ: Το αθλητικό κέντρο έχει χτιστεί πάνω στο εβραϊκό νεκροταφείο. Πιστεύεται ότι οι πολίτες της Βέροιας και ακόμα περισσότερο οι μαθητές της πόλης που αθλούνται εκεί, θα έπρεπε να το γνωρίζουν; Για ποιο λόγο; Αν ναι, ποιος πιστεύετε ότι είναι ένας καλός τρόπος να το θυμόμαστε;

Παρατίθενται οι απαντήσεις οι οποίες είναι οι πιο συγκροτημένες:

«Πιστεύουμε ότι θα έπρεπε να το γνωρίζουμε, γιατί πρέπει να ξέρουμε την ιστορία της πόλης μας και θα έπρεπε ο δήμος να βάλει μια ταμπέλα για να ενημερώνονται οι άνθρωποι της πόλης».

«Θα έπρεπε να διδάσκεται στο σχολείο, διότι είναι ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της ιστορίας της πόλης μας. Θα ήταν καλό να υπάρχει ένα μνημείο εις μνήμη των Εβραίων που θάφτηκαν εκεί».

«Ναι, θα έπρεπε να το γνωρίζουμε επειδή ήταν ένας σημαντικός χώρος μνήμης και γι' αυτό θα πρέπει να το σεβόμαστε περισσότερο. Επίσης, θα μπορούσαμε να βάλουμε μια πλάκα, η οποία θα γράφει εβραϊκό νεκροταφείο».

«Να βάλουμε μια πινακίδα που να λέει πρώην νεκροταφείων Εβραίων».

«Θα έπρεπε να το γνωρίζουμε επειδή πηγαίνουμε καθημερινά και το γεγονός αυτό είναι πολύ σημαντικό για τους πολίτες αλλά και για τους Εβραίους για να το θυμόμαστε, θα μπορούσαν να βάλουν μια ταμπέλα που θα έγραφε εβραϊκό νεκροταφείο».

«Ένας καλός τρόπος για να το μάθουμε είναι οι δάσκαλοι και οι γονείς μας να μας ενημερώσουν. Ο Δήμος Βέροιας να βάλουν μια ταμπέλα με το όνομα του εβραϊκού νεκροταφείου».

ΕΡΩΤΗΣΗ Ζ: Όταν βλέπετε τη φωτογραφία με τις κατεστραμμένες πλάκες από το νεκροταφείο, τι σκέφτεσαι να αιτιολογήσει την απάντησή σας;

«Είναι ασέβεια προς τους νεκρούς γιατί εκεί είναι ένα μνημείο. Δεν το φροντίζουν τόσο όσο θα έπρεπε».

«Σκεπτόμαστε ότι δεν το διατηρούν σωστά και είναι ασέβεια να το συμπεριφέρονται έτσι. Επίσης είναι κακό προς εβραίους».

«Έπρεπε ο δήμος να σεβαστεί τους νεκρούς που θάφτηκαν εκεί και να μη λεηλατούν τους τάφους τους».

«Είναι απαράδεκτο να σπάσουμε η πλάκα η οποία μπορεί να έχει συναισθηματική αξία σε κάποιους ανθρώπους. Επίσης, ο Δήμος Βέροιας θα έπρεπε να την προσέχει».

«Το θεωρώ λάθος γιατί έτσι δεν τιμάμε τους νεκρούς Εβραίους».

«Σκεπτόμαστε πως θα έπρεπε να ντρέπονται γιατί δεν δίνουμε σεβασμό στον άνθρωπο που πέθανε».

«Είναι αδικία για τους νεκρούς που θάφτηκαν εκεί. Ο Δήμος Βέροιας δεν σέβεται τα μνημεία».

«Ο δήμος το έχει παραμελημένο, ενώ θα έπρεπε να κάνει κάτι για να το έχουμε σαν μνημείο. Είναι ασέβεια ο Δήμος να μην προσέχει αυτό το μνημείο».

Όλοι οι μαθητές/τριες απάντησαν ολοκληρωμένα και εξέφρασαν την άποψη τους για την παραμέληση των πλακών από τους τάφους. Πιστεύουν όλοι ότι είναι ένα ιστορικό μνημείο για την πόλη και θα έπρεπε να είναι διατηρημένο.

ΕΡΩΤΗΣΗ Η: Παρατηρώντας την εικόνα, διαπιστώσετε ποια είναι η σημασία της τοποθέτησης των μπρούτζινων λίθων μνήμης. Πιστεύετε είναι σημαντικό να υπάρχουν στην πόλη της Βέροιας; Γιατί;

Παρατίθενται οι απαντήσεις οι οποίες είναι οι πιο συγκροτημένες:

«Τα ονόματα που υπάρχουν ήταν μαθητές σαν και εμάς και οι λίθοι είναι σύμβολο μνήμης».

«Είναι ένα σημάδι για να τους θυμόμαστε στην πόλη μας. Υπήρχαν Εβραίοι και ότι δεν είναι κακό να υπάρχουν Εβραίοι στη γη».

«Πιστεύουμε πως είναι σημαντικό να υπάρχουν αυτοί οι λίθοι μνήμης, γιατί έτσι μπορούμε να τους θυμόμαστε και επίσης αυτά τα παιδιά ήταν μαθητές σαν εμάς».

«Ναι, είναι σημαντικό γιατί έτσι θυμόμαστε και τιμάμε τους νεκρούς, μαθητές αλλά και άλλους σημαντικούς ανθρώπους.

«Είναι πολύ σημαντικό και θυμόμαστε την ύπαρξή τους και αυτός είναι ένας τρόπος».

«Η σημασία για να υπάρχουν είναι για να θυμόμαστε ότι τα παιδιά αυτά φοίτησαν εκεί και πέθαναν άδικα».

«Είναι σημαντικό να υπάρχουν στην πόλη της Βέροιας οι μπρούτζινοι λίθοι, γιατί είναι ένα σημάδι που δείχνει ότι υπήρχαν Εβραίοι στην πόλη μας και να μείνουνε στην ύπαρξή μας για να τους θυμόμαστε».

Οι μαθητές/τριες γνώριζαν για την ύπαρξη των μπρούτζινων λίθων μνήμης καθώς είχαν πραγματοποιήσει επίσκεψη στο σημείο που βρίσκονται με το σχολείο. Δεν γνώριζαν ότι τα ονόματα που είναι γραμμένα στους κύβους είναι ονόματα παιδιών που φοιτούσαν στο παλιό γυμνάσιο της πόλης που τώρα στεγάζει το Δημαρχείο της πόλης και γι' αυτό το λόγο τοποθετήθηκαν στο συγκεκριμένο σημείο. Αυτό που έκανε ιδιαίτερη εντύπωση στους μαθητές/τριες είναι όταν συνειδητοποίησαν ότι ήταν μαθητές όπως οι ίδιοι και ότι έφυγαν από τη Βέροια και δε γύρισαν ποτέ. Αυτή η ερώτηση ήταν σημαντική γιατί όλοι οι μαθητές κατανόησαν ότι ήταν στην ηλικία τους και βίωσαν το διωγμό και τον αποτρόπαιο θάνατο που τους επέβαλαν.

ΕΡΩΤΗΣΗ Θ: Πιστεύετε είναι σημαντικό να γνωρίζουμε για το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Βέροιας;

Παρατίθενται οι απαντήσεις οι οποίες είναι οι πιο συγκροτημένες:

«Φυσικά, γιατί αυτό το γεγονός είναι πάρα πολύ σημαντικό. Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων ήταν πολύ μεγάλη καταστροφή και εκατομμύρια άνθρωποι σκοτώθηκαν».

«Ναι, γιατί πρέπει να ξέρουμε κάποια πράγματα για το Ολοκαύτωμα των Εβραίων, της Βέροιας, για να ξέρουμε τι είχε γίνει πιο πριν στην πόλη μας».

«Ναι, είναι σημαντικό να γνωρίζουμε γιατί ζούσαν στην πόλη μας Εβραία που βασανίστηκαν και πέθαναν».

«Φυσικά είναι σημαντικό γιατί είναι οι Εβραίοι. Είναι μέρος της ιστορίας της πόλης μας».

«Ήταν άνθρωποι σαν εμάς, είχαν ίσα δικαιώματα και αξίζει να τους θυμόμαστε».

«Πιστεύω ότι είναι σημαντικό να γνωρίζουμε για το Ολοκαύτωμα, επειδή υπήρχαν Εβραίοι στην πόλη μας και βασανίστηκαν».

«Ναι, γιατί αυτό είναι αδικία για τους Εβραίους και πρέπει φυσικά να τους σεβόμαστε. Επίσης είναι και η ιστορία της πόλης μας».

Οι απαντήσεις των μαθητών για το συγκεκριμένο ερώτημα ήταν σχετικά επαρκείς εκτός από μια που ήταν ανεπαρκής και κακογραμμένη. Πιστεύουν ότι είναι απαραίτητο και σημαντικό να γνωρίζουν και να έχουν γνώσεις για Ολοκαύτωμα καθώς στη πόλη τους υπήρχαν Εβραίοι.

6. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Με την ολοκλήρωση της παρούσας έρευνας, όπου μελετήθηκε η σημασία του Ολοκαυτώματος των Εβραίων της Βέροιας σε μαθητές/τριες της ΣΤ΄ δημοτικού, παρατηρήθηκε ότι ο ορισμός του Ολοκαυτώματος είναι άγνωστος στους μαθητές. Επίσης, είναι βασικό να αναφερθεί ότι ήταν φανερή η απουσία ιστορικών γνώσεων για την ύπαρξη του Εβραϊκού στοιχείου της Βέροιας, καθώς και η ύπαρξη μνημείων που υπάρχουν στη πόλη για τη διατήρηση της μνήμης.

Στη διεξαγωγή του αρχικού σταδίου της έρευνας που αφορούσε τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την εβραϊκή κοινότητα οι μαθητές/τριες είχαν βασικές γνώσεις καθώς είχε πραγματοποιηθεί επίσκεψη στην εβραϊκή συναγωγή με το σχολείο, ενώ γνώριζαν, επίσης, και είχαν αρκετές πληροφορίες για το πότε έγινε ο πόλεμος και πώς διασώθηκε η εβραϊκή συναγωγή. Όσον αφορά τον ορισμό του Ολοκαυτώματος οι μαθητές/τριες είχαν πλήρη άγνοια του ιστορικού γεγονότος και με την διδακτική παρέμβαση κατόρθωσαν να κατανοήσουν το γεγονός και να καταλάβουν τη σημασία του Ολοκαυτώματος ως ένα μοναδικό τραυματικό γεγονός.

Η έρευνα μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι παρά την απουσία σημαντικών ιστορικών γεγονότων για τους Εβραίους της Βέροιας και τη σημασία του Ολοκαυτώματος ή μαθητές κατόρθωσαν να κατανοήσουν τον ορισμό, αλλά και τη σημαντική παρουσία του εβραϊκού πληθυσμού στη Βέροια, Επίσης καταρρίφθηκε η προκατάληψη ότι οι Εβραίοι της Βέροιας είναι πλούσιοι ένα γεγονός πολύ σημαντικό καθώς η πλειοψηφία είχε αντίθετη άποψη. Επιπλέον οι μαθητές/τριες συνειδητοποίησαν την ύπαρξη διαφορετικών θρησκειών τη συγκεκριμένη περίοδο του Β΄ Π. Π. στη Βέροια και τις φιλικές σχέσεις μεταξύ Χριστιανών – Εβραίων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην έρευνα παρουσιάζει η άγνοια των μαθητών/τριών σχετικά με το Εβραϊκό νεκροταφείο της Βέροιας, καθώς είχαν γνώση μόνο για το αθλητικό κέντρο, μη γνωρίζοντας το ιστορικό υπόβαθρο της τοποθεσίας, όπως και το τι προϋπήρχε πριν αξιοποιηθεί, με τον τρόπο που γίνεται σήμερα. Οι μαθητές/τριες έδειξαν μεγάλη δυσaráσκεια στη καταστροφή του νεκροταφείου. Επίσης, οι μαθητές εξεπλάγησαν όταν τους παρουσιάστηκε η εικόνα των μπρούτζινων λίθων μνήμης και κυρίως όταν ενημερώθηκαν ότι τα ονόματα που αναγράφονται ήταν μαθητές/τριες σαν τους ίδιους και εξοντώθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Τέλος, θα μπορούσαμε να πούμε ότι με τις ερμηνείες που διατύπωσαν οι μαθητές κατόρθωσαν να εκτιμήσουν την ιστορική σημαντικότητα του Ολοκαυτώματος των Εβραίων της Βέροιας,

τη διαχρονικότητα του Εβραϊκού πληθυσμού και ότι πρόκειται για ένα ιστορικό γεγονός το οποίο θα πρέπει να διδάσκεται στο ελληνικό σχολείο.

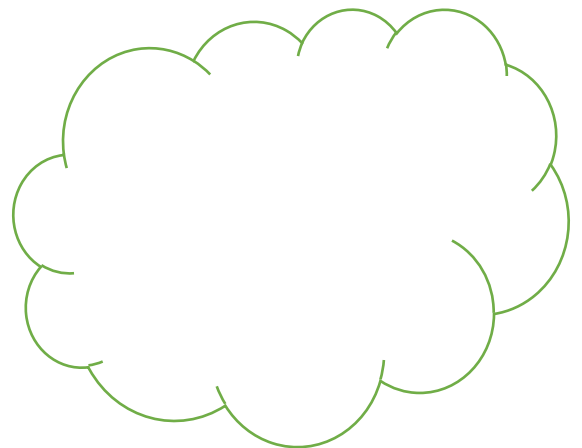
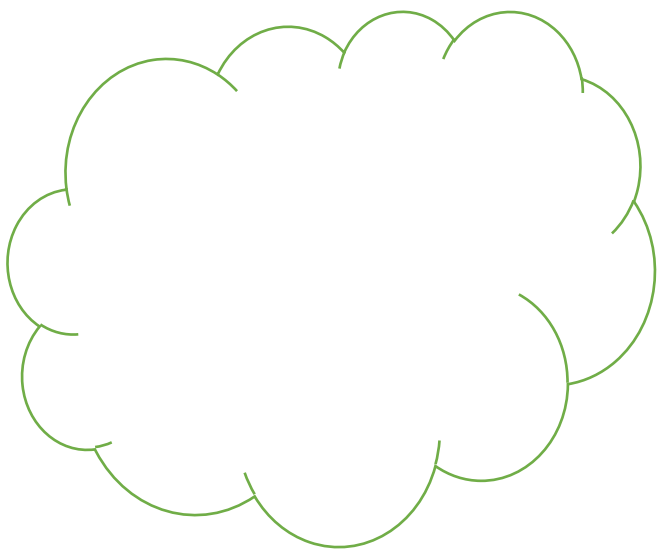
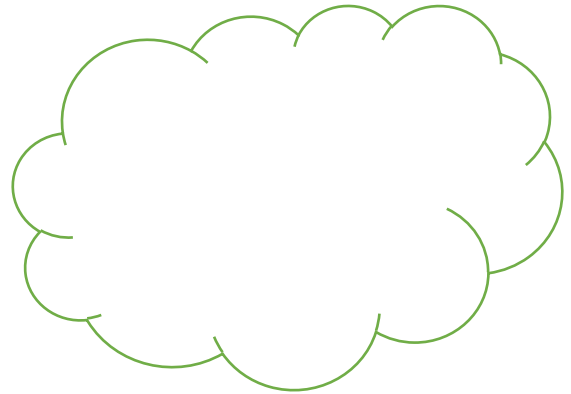
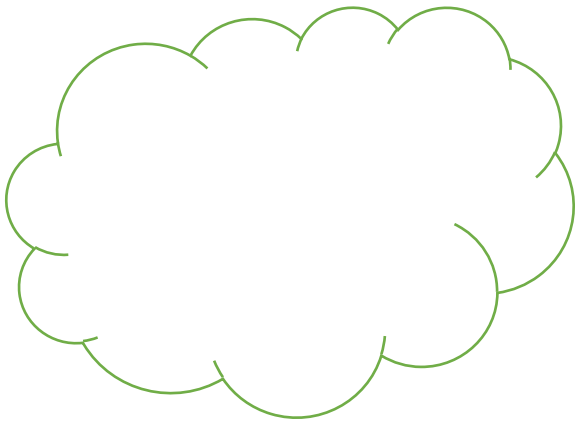
Δραστηριότητες

Φύλλο εργασίας, Μέρα 1^η : Η Εβραϊκή συνοικία, η συναγωγή και ο πληθυσμός της, την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Χρόνος: 45' λεπτά

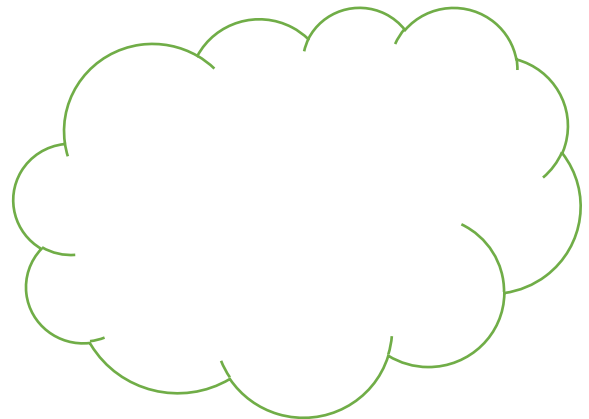
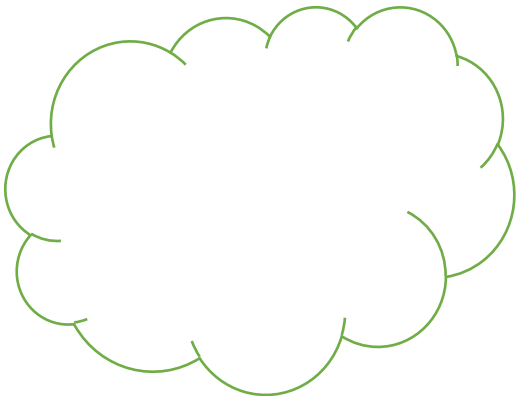
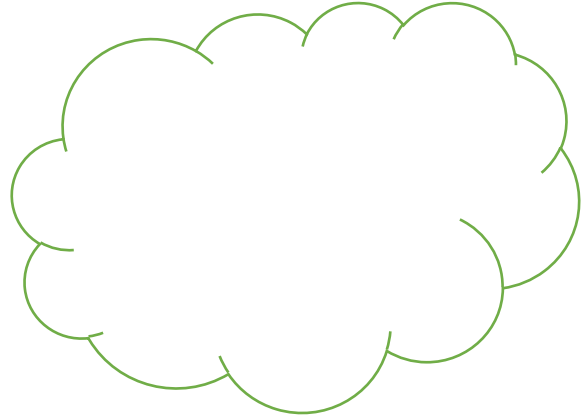
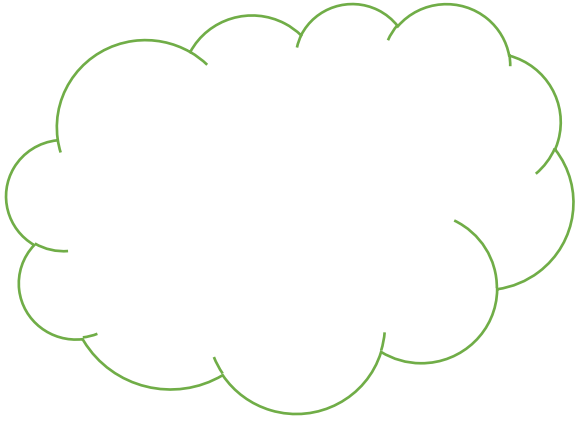
Ομάδα:

Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Η ΕΒΡΑΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

A) Παρατηρήστε την εικόνα που σας δίνεται. Γνωρίζετε που βρίσκεται το κτίριο και ποιο είναι το όνομα του; Από που γνωρίζετε τις πληροφορίες για τη συγκεκριμένη περιοχή;

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

B) Ποια πιστεύετε είναι η συμβολή της Εβραϊκής κοινότητας στη πόλη της Βέροιας;

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Φύλλο εργασίας, Μέρα 2^η: Η ζωή των εβραίων : Τα επαγγέλματα των Εβραίων, οι σχέσεις μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών

Χρόνος: 45' λεπτά

Ομάδα:

Παρακάτω σας δίνεται ένας πίνακας με τα επαγγέλματα των Βεροιωτών Εβραίων, αφού τον μελετήσετε να απαντήσετε στο ερώτημα:

ΕΜΠΟΡΟΙ	12
ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ	7
ΞΥΛΟΥΡΓΟΙ	6
ΓΕΩΡΓΟΙ	3
ΑΡΓΥΡΟΧΟΟΙ	3
ΕΡΓΑΤΕΣ	2
ΤΡΑΠΕΖΙΤΕΣ	2
ΥΠΟΔΗΜΑΤΟΠΩΛΕΙΣ	2
ΤΕΚΕΝΤΖΙΔΕΣ	1
ΣΙΔΕΡΑΣ	1
ΛΕΥΚΟΣΙΔΗΡΟΥΡΓΟΙ	1

A) Από τα παραπάνω δεδομένα τι διαπιστώνουμε για την οικονομική κατάσταση των Εβραίων πολιτών της Βέροιας;

.....
.....
.....
.....
.....

ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΒΡΑΙΩΝ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

«Σε αυτό το «γκέτο» στεγάζονταν ήδη από το δέκατο έβδομο αιώνα, η ιουδαϊκή κοινότητα, της Βέροιας, κάπου εφτακόσιες ψυχές. Εδώ την εποχή εκείνη της νεανικής ανεμελιάς, ζούσε και μεγάλωνε ένα παιδί του περιουσίτου λαού, ο φιλαράκος μου Δαβίδ Μορδεχάι Αζαριά, ελαφρύ το χόμα της γης Χαναάν που το σκεπάζει. Ο Δαβίδος δεν τελείωσε το γυμνάσιο στις γνώσεις, όμως έβαζε κάτω πολλούς από εμάς τους σπουδαγμένους. Μπαινόβγαινα στα εβραϊκά κάθε μέρα. Ηξευρα όλες τις κακοτοπιές και άνεση με αυτή στο συρεγγέλα του μαχαλά τους δεν περνάει απαρατήρητη από το Δαβίδο και κάποια μεγάλη Παρασκευή με πέταξε τη σπόντα το πειραχτήρι:

«Ρε Νικολάκη, δεν έχεις ακούσει για το φούτσι, δεν φοβάσαι; Δε φοβάσαι μήπως... και αμόλαγε ένα πνιχτό βραχνόγελο σαν σήκωνα εκφοβιστικά το χέρι πάνω από το κεφάλι του έτσι να τάχα να του φέρω μια.»

«Όχι! δεν φοβόμουν ρε! Δεν με τρομάζουν τα βαρέλια με τα καρφιά μέσα στα οποία οι αντιιουδαϊκή λαϊκή χριστιανική παράδοση έβανε τα χριστιανόπουλα να φουρνίζονται και να ξεζουμίζονται για να δουν οι όβριοι το αίμα τους. Εγώ ήξερα μόνο τον σινάλκο κατακαλόκαιρο και το σαλέπι κατά χειμώνα ήταν τα αγαπημένα ευφραντικά τους ποτά και ροφήματα. Και δόσ' του γέλιο ικανοποίησης τα άκουγε αυτά ο Δαβίδος, διαπιστώνοντας σταθερά θεμέλια αγάπης προς τη φάρα τους».

«Εσείς οι χριστιανοί είσαστε χαζοί!, διατείνονταν κάθε φορά που κάποιος έξυπνος θα του υπενθύμιζε εκφοβιστικά τη σταύρωση του Σωτήρα. Ξεχνάτε πως ο Θεός σας είναι από το γένος μας και προλαβαίνοντας ίσως κάποια αντίδραση κάποιου πεισματάρη πρόσθετε με ένα πρόθυμο αβίαστο γέλιο. Τώρα θα πείτε πως τον σταυρώσαμε, έκανα και εμείς ότι κάνετε και εσείς με το δικό σας φιλόσοφο Σωκράτη. Και ναι, μα την αλήθεια δεν βλέπω να έχει άδικο ο Δαβίδος».

(Μαρτυρία Νίκου Σιδηρόπουλου (Διασκευή))

B) Τι μας δείχνει η μαρτυρία για τις σχέσεις Εβραίων και Χριστιανών; Πιστεύετε ότι οι διαφορετικές θρησκείες αποτελούν εμπόδιο για τη σύναψη φιλικών σχέσεων μεταξύ τους;

.....
.....
.....
.....
.....

Γ) Θα ήταν εμπόδιο για εσάς η σύναψη φιλικών σχέσεων με έναν Εβραίο αν ζούσατε εκείνη την περίοδο;

.....
.....
.....
.....
.....

Φύλλο εργασίας, Μέρα 3^η: Η ζωή των εβραίων στην γερμανική κατοχή στη πόλη της Βέροιας και πορεία προς το τελευταίο ταξίδι.

Χρόνος: 45' λεπτά

Ομάδα:

Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΗΣ
ΒΕΡΟΙΑΣ

«Οι Γερμανοί μπήκαν στη Βέροια στις 12 Απριλίου 1941. Την επόμενη μέρα ήρθαν στο σπίτι μας, που βρίσκονται στην Κεντρική οδό, επειδή ήταν από τα κεντρικότερα. Ήταν ένας αξιωματικός, ο υποκόμης, ως σοφέρ και ένας μοτοσικλετιστής. Ο αξιωματικός ρώτησε ποιος μιλάει γαλλικά. Ο πατέρας μου ήξερε και μίλησε. Ήθελε να δωμάτιο και ο πατέρας μου το έδειξε ένα που είχαμε κάτω πίσω από τα μαγαζιά. «Αυτό θα είναι για τους στρατιώτες», είπε ο αξιωματικός. Μετά αυτός ανέβηκε πάνω στο σπίτι και διάλεξε το καλύτερο. Τι μπορούσαμε να κάνουμε; Μετά ο αξιωματικός έφυγε και οι στρατιώτες κατέβηκαν κάτω και έφεραν ένα κρεβάτι εκστρατείας φουσκωτό, σαν αυτά που χρησιμοποιούν στη θάλασσα. Στη συνέχεια, αφού αυτοί τακτοποίησαν τα πράγματά τους, καθίσαμε στη σάλα κοντά στο ραδιόφωνο». (Μαρτυρία **Ιωσήφ (Πέπο) Αρών**)

A) Με βάση τη μαρτυρία του Ιωσήφ (Πέπο) Αρών που διαβάσατε, υποθέστε ότι είστε οι Εβραίοι ιδιοκτήτες του σπιτιού και ζείτε εκεί με την οικογένειά σας. Περιγράψτε τα αισθήματα που βιώνετε όταν καταλαμβάνουν το σπίτι σας.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

«Ξέρουν καλά πως είμαστε Εβραίοι και κάθε τόσο με ενοχλούν. Μου ζητούν να καθαρίσω τις λάμπες, τα τζάμια, ακόμα και να σφουγγαρίσω το πάτωμα. Δεν δεχόταν να κάνει αυτή τη δουλειά μια υπηρέτρια, ούτε και η ίδια η κόρη μου, γιατί τους διασκεδάζει να με βλέπουν να κάνω αγγαρείες. Οι αξιωματικοί, όπως και οι στρατιώτες, παίρνουν ότι θέλουν από τα εβραϊκά μαγαζιά χωρίς να πληρώσουν και στέλνουν στα σπίτια τους μεγάλα δέματα». (Μαρτυρία Σαρφατή - Αζαρία).

Β) Με βάση τη μαρτυρία της Σαρφατή – Αζαρία που διαβάσατε, καταγράψτε τα συναισθήματα που πιστεύετε ότι βιώνει για τον τρόπο που την μεταχειρίζονται οι Γερμανοί. Για ποιο λόγο πιστεύετε συμπεριφερόταν με αυτό τον τρόπο στους Εβραίους;

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Το παρακάτω απόσπασμα διηγείται την ιστορία δύο φίλων του Θεμιστοκλή και του Ασσέρ, την ημέρα του διωγμού των Εβραίων από τη Βέροια.

«Οι στρατιώτες είχαν ανοίξει τις θύρες που είχαν μείνει τρεις μέρες τώρα αμπαρωμένες και από μέσα ξεχώνονταν οι φυλακισμένοι άνδρες, φορτωμένοι μπόγους βαλίτσες και κάθε λογής μπαγκάζια, ηλικιωμένοι που πάσχιζαν να μη βρεθούν κατάχαμα παρασυρμένοι από το ανθρώπινο ποτάμι, γυναίκες με παιδιά που τσίριζαν κρεμασμένα στις φούστες τους.

Οι Εβραίοι της Βέροιας σήμερα θα ξεκινούσαν το ταξίδι τους. Για όποιον δεν υπακούει στις διαταγές, η τιμωρία ήταν θάνατος. Ο κυρ - Θανάσης άκουγε από την πόρτα του φούρνου

σαστισμένοι. Τι ήταν τούτο το κακό; Σαν τι πια έγκλημα να είχαν κάνει συντοπίτες του, αυτοί που είχαν τα σπίτια τους λίγο παραπέρα από το δικό του που ψώνιζαν από το φούρνο του το καθημερινό τους ψωμί, σαν τι να είχαν κάνει τάχα και η μόνη τιμωρία που τους άξιζε ήταν θάνατος; “Μη χειρότερα Θε μου, πώς ξημέρωσες τέτοια μέρα;” μουρμούρισε.

Το νέο ότι σήκωναν τους Εβραίους είχε κυκλοφόρησε από στόμα σε στόμα σε όλη την πόλη. Καθώς τους περνούσαν μέσα από την αγορά, κάποιοι μαγαζάτορες κοιτούσαν πίσω από τις τζαμαρίες τους, κάποιοι άλλοι είχανε κατεβασμένα τα καπέγκια*. Οι νοικοκυραίοι, αμίλητοι στα κατώφλια τους, κοιτούσαν το ανθρώπινο ποτάμι που σέρνονταν στο δρόμο. Κάποιοι σήκωναν τα χέρια τους, χαιρετούσαν φίλους και γνωστούς, προσπαθούσαν να δώσουν κουράγιο: “Θα ξαναβρεθούμε Μέντες”, “Λίζα, Σαμίκο, μη χάνετε το κουράγιο σας”, “Τελειώνει ο πόλεμος, θα σας ξαναγυρίσουν πίσω, υπομονή”. Μέσα από το πλήθος των Εβραίων, κάποιοι απαντούσαν, στέλναν μηνύματα σε φίλους και αγαπημένους, κάποιοι κοντοστέκονταν και γυρνούσαν το κεφάλι πίσω, να ξεκλέψουν μια τελευταία εικόνα του τόπου τους.

Ο Θεμιστοκλής ακολουθούσε από πίσω προσπαθώντας να τρυπώσει στο πλήθος μήπως και κατάφερε να πλησιάσει τον Ασσέρ, μα, οι Εβραίοι πολιτοφυλακές είχαν ζωμένο από παντού το ανθρώπινο κοπάδι και οι στρατιώτες μόλις έβλεπαν καθυστέρηση ή καμία κίνηση που τους φαινόταν ύποπτη, ορμούσαν με τα καμισίκια. Ήταν αδύνατο να καταφέρει να χωθεί ανάμεσα. Ακολουθούσε μόνο, σέρνοντας το βήμα του, όπως έκαναν και οι άνθρωποι μπροστά του, ώσπου έφτασαν πια στον Σταθμό.

Η πλατφόρμα έχει γεμίσει κίτρινα άστρα, βάλιτσες, σακιά και πάνινους μπόγους. Στρατιώτες περνούσαν ανάμεσά τους φωνάζοντας άγρια και προσπαθούσαν να τους βάλουν σε τάξη. Αν έβρισκαν κανέναν που δεν ήταν Εβραίος τον απομάκρυναν με φωνές και σπρωξίματα. Μα ήταν κάμποσοι εκείνοι που δεν έφευγαν, παρά στέκονταν και κοίταζαν πίσω από τα συρματοπλέγματα. Ανάμεσά τους κι ο Θεμιστοκλής.

Ξεκίνησαν να τους φορτώνουν στα βαγόνια, δεν είχαν θέσεις τα βαγόνια εκείνα, ούτε παράθυρα είχαν, μόνο κάτι ψηλούς φεγγίτες. Ήταν φτιαγμένα για να κουβαλάνε ζώα, εμπορεύματα, όχι ανθρώπους. Βάζαν και βάζαν κόσμο μέσα οι στρατιώτες, ώσπου δεν χώραγαν να σταθούν παρά μονάχα όρθιοι, στριμωχτά ο ένας με τον άλλο.

Κάποια στιγμή, ο Θεμιστοκλής είδε να ανεβαίνει με έναν πήδο στο βαγόνι και ο Ασσέρ. Αρχισε να τραντάζει ο Θεμιστοκλής το συρματοπλέγμα, η φωνή του ακούστηκε σε ολόκληρο το σταθμό: Ασσέρ τους Διόσκουρους να θυμάσαι, το δίδυμο άστρο στον ουρανό Ασσέρ...

Ο Ασέρ έστρεψε το κεφάλι κατά κει που ερχόταν η φωνή. Έψαξε με τα μάτια ώσπου συνάντησε το βλέμμα του Θεμιστοκλή. Σήκωσε το χέρι του και κάτι πήγε να φωνάξει μα, πριν προλάβει, δυο στρατιώτες σύρανε τις σιδερένιες πόρτες και σφράγισαν το βαγόνι». (Απόσπασμα από τη νουβέλα της Χρυσάνθη Πρωτοψάλτου: Οι μπρούτζινοι κύβοι)

Γ) Αναπτύξτε σε ένα κείμενο 3 – 5 σειρών τα συναισθήματά αν σας έδιωχναν από την πόλη σας. Πώς θα νιώθατε αν ήσασταν μέσα στη πομπή; Πώς θα νιώθατε αν μέσα στη πομπή βρισκόταν ένας φίλος σας;

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

**ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΒΡΑΪΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΒΕΡΟΙΑΣ
ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΟ ΔΙΩΓΜΟ**

ΕΒΡΑΪΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ 1940	ΕΒΡΑΪΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ 1942-1943		ΕΚΤΟΠΙΣΘΕΝΤΕΣ
600/650	Μόνιμος 600/650	Προσωρινός 150/200	Μόνιμος + Προσωρινός 660
ΕΚΤΕΛΕΣΘΕΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	ΘΑΝΑΤΟΙ ΑΠΟ ΚΑΚΟΥΧΙΣ		ΕΠΙΖΩΝΤΕΣ
Μόνιμος Πληθυσμός 12	Μόνιμος Πληθυσμός 1		Μόνιμος + Προσωρινός Πληθυσμός 135 Ποσοστό Μείωσης: 78%

Δ) Παρατηρήστε τον πίνακα που σας δίνεται. Γνωρίζετε τον αριθμό των Εβραίων κατοίκων της πόλης; Έχετε υπόψη σας πως διασώθηκαν οι 135 επιζώντες και αν επέστρεψαν ποτέ στη Βέροια;

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Φύλλο εργασίας, Μέρα 4^η: Η μνήμη της εβραϊκής κοινότητας στη Βέροια

Χρόνος: 45' λεπτά

Ομάδα:

Η επιστροφή

«Μόλις δε περάσαμε το ποτάμι, ανταμώνσαμε γειτόνους μας, οι οποίοι μας καλωσόρισαν, μας πληροφόρησαν ότι σήμερα είχαν βγάλει όλες τις οικογένειες που μένουν στο σπίτι μας και το πήρανε. Οι Εγγλέζοι που κατεβήκανε από τα βουνά.

Σαν φθάσαμε στο σπίτι, ξεσηκώθηκε όλη η γειτονιά. Όταν δε ο Εγγλέζος ρώτησε τον διερμηνέα του ποιοι είναι αυτοί, απάντησε ο πατέρας μου ότι είμασταν νοικοκυραίοι. Τελικά μας δώσανε ένα δωμάτιο επάνω. Το σπίτι το είχαν χαλάσει. Δεν έχει ούτε κεραμίδια, ούτε τζάμια στα παράθυρα. Αφού λοιπόν μείναμε κάμποσες μέρες τελικά φύγανε και οι Εγγλέζοι, όμως να σου κι έρχονται αντάρτες, οι οποίοι μας είπαν να πάμε σε άλλο σπίτι διότι το δικό μας ήταν κατάλληλα κατάλληλο για τα γραφεία της Ε.Τ.Α.* Τότε ο πατέρας μου αντέδρασε λέγοντας: Εσείς είδατε τα όσα υποφέραμε δύο χρόνια στα βουνά από χωριό σε χωριό. Γυρίσαμε ζυπόλυτοι, που λέει ο λόγος. Έχουμε στο αντάρτικο και παιδί, που ακόμα πολεμάει και θέλετε να μας βγάλετε από το σπίτι; Οι Γερμανοί δεν μας σκοτώσανε. Σκοτώστε μας εσείς, διότι ζωντανοί δεν βγαίνουμε από δω. «Δύο δωμάτια, σας δίνουμε». Έτσι και έγινε. Την ημέρα το τι κάνανε αυτοί δεν λέγεται: φέρνανε πλιάτσικο, γέμιζαν την κάτω κουζίνα από τους είχαμε παραχωρήσει και το βράδυ εξαφανίζονταν όλα.

Αυτοί μείνανε έξι μήνες μετά ήρθε ο βασιλιάς, ήρθαν οι Εγγλέζοι, οι οποίοι θέλανε σπίτια. Που να βρούνε; Στον Εβραίο. Τον είχανε βακούφικο! Πάλι φωνές, πάλι καλό πάλι κακό. Καλά λέει ο Εγγλέζος: Δεν έχει άλλα σπίτια δήμαρχος να βρε; Βλέπεις, οι άλλοι δεν ήταν Εβραίοι για να τους επιτάξουν τα σπίτια.» (Ιωσήφ (Πέπο) Αρών)

A) Τι σκέφτεστε διαβάζοντας τη συγκεκριμένη μαρτυρία;

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....

B) Τι νομίζετε ότι ένωσε ο Ιωσήφ (Πέπο) Αρών, όταν επέστρεψε στη Βέροια από το βουνό, έχοντας χάσει την περιουσία του;

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ΤΟ ΕΒΡΑΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Εβραϊκό νεκροταφείο Βέροιας (αρχές 20ού αιώνα).
(Συλλογή Γεράσιμου Καλλιγά)

Β) Παρατηρήστε την εικόνα και διατυπώστε αν έχετε πληροφορίες για το Εβραϊκό νεκροταφείο της Βέροιας; Γνωρίζετε αν υπάρχει ακόμα και που βρίσκεται;

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ΤΟ ΕΒΡΑΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΣΗΜΕΡΑ

Γ) Με βάση όσα πληροφορηθήκατε στην τάξη πως κρίνεται στη στάση των Ελληνικών αρχών (Δήμο Βέροιας) απέναντι στο ζήτημα του Εβραϊκού νεκροταφείου;

.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....

Δ) Το αθλητικό κέντρο έχει χτιστεί πάνω στο Εβραϊκό νεκροταφείο. Πιστεύετε ότι οι πολίτες της Βέροιας και ακόμα περισσότερο οι μαθητές της πόλης που αθλούνται εκεί, θα έπρεπε να το γνωρίζουν; Για ποιο λόγο; Αν ναι, ποιος πιστεύετε ότι είναι ένας καλός τρόπος να το θυμόμαστε;

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Ε) Όταν βλέπετε την φωτογραφία με τις κατεστραμμένες πλάκες από το νεκροταφείο τι σκέφτεστε; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας;

.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

ΛΙΘΟΙ ΜΝΗΜΗΣ

ΣΤ) Παρατηρώντας την εικόνα διατυπώστε ποια είναι η σημασία της τοποθέτησης των μπρούτζινων λίθων μνήμης; Πιστεύετε είναι σημαντικό να υπάρχουν στη πόλη της Βέροιας; Γιατί;

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Seixas, P. & Peck, C. (2004). Teaching Historical Thinking. Στο: Sears A. & Wright I. (επιμ). Challenges and Prospects for Canadian Social Studies. Vancouver: Pacific Educational Press, 109 -117.

Wrenn, A. (2011). Significance. Στο: Davies I. (επιμ). Debates in history teaching, London and New York: Routledge, 148 – 158.

Ελληνόγλωσση

Βερέμης, Θ. – Κολιόπουλος, Γ., (2006). *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια από το 1821 μέχρι σήμερα*. Καστανιώτη.

Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Ν. Ημαθίας. Φάκελος «Αρχείο 1^ο Γυμνασίου Βέροιας 1937 - 1945».

Κόγιας, Ν., (1995). «Αναμνήσεις από την Εθνική Αντίσταση στη Βέροια», *Πολιτιστικά Δρώμενα* 12.

Καραγιάννης, Σ., (2016). *Διερεύνηση των στοιχείων που εγγράφονται ως σημαντικά από το σώμα της ιστορίας των σχολικών εγχειριδίων της ΣΤ' Δημοτικού*. Ποσοτική και ποιοτική έρευνα των απόψεων των μαθητών του γυμνασίου. Ανέκδοτη, μεταπτυχιακή εργασία, ΠΤΔΕ, ΠΔΜ, Φλώρινα.

Κόκκινος, Γ., (2015). *Το Ολοκαύτωμα, η διαχείριση της τραυματικής μνήμης - θύτες και θύματα*. Gutenberg.

Κόκκινος, Γ., - Μαυροσκούφης, Δ., (2015). *Το τραύμα, τα συγκρουσιακά θέματα και οι ερμηνευτικές διαμάχες στην ιστορική εκπαίδευση*. ΡΟΔΟΝ.

Μάτσας, Μ., (1986). «*Η συμμετοχή των Ελλήνων εβραίων στην αντίσταση*». Χρονικά 16 - 21.

Μορδεχάι, Μ., (1994). «Τα χρόνια της κατοχής. Η αληθινή ιστορία μιας Εβραίας από τη Βέροια». Χρονικά 5 - 18.

Mazower, Mark, (1994). Στην Ελλάδα του Χίτλερ – Η εμπειρία της Κατοχής. Αλεξάνδρεια.

Λιόλιος, Γ., (2008). Σκιές της πόλης - Αναπαράσταση του διωγμού των Εβραίων της Βέροιας. Ευρασία.

Λιόλιος, Γ., (2021). Σιδηρόδρομος σφυρίζων εις τήν πεδιάδα - Σιδηροδρομική ιστορία της Βέροιας. Θίνες.

Σβαρνόπουλος, Σ., (1985). «Μικροτάξιδα στα Πιέρια», Βεροιώτικα Χρονικά. Εργατικού Κέντρου Βέροιας.

Pierron, B. (2004). Εβραίοι και χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα. Πόλις.

Ιστοσελίδες

Λιόλιος, Γ. (2019). «Βέροια: Λίθοι μνήμη και όχι Λήθη. Μια πρόταση Μνήμης από τον Γιώργο Λιόλιο, νομικό και συγγραφέα», Διαθέσιμο στο:<https://diablog.eu/el/logotechnia/evraioi-veroias-lithoi-minimis-kai-ochi-lithi/>

Χατζηκώστας, Α., (2003). Η εθνική αντίσταση στο νομό Ημαθίας - συμβολή στην ιστορία της. Αυτοέκδοση.

Στρούμσα, Ι., « Ο τίτλος του Δικαίου των εθνών για τρεις Βεροιώτες ήρωες!», Διαθέσιμο στο:<https://www.imerisia-ver.gr/αρθρο/21377-ο-τιτλος-του-δικαιου-των-εθνων-για-τρεις-βεροιωτες-ηρωες>

Καβαλά, Μ., (2015). Η καταστροφή των εβραίων της Ελλάδας 1941 – 1944. Διαθέσιμο στο:<https://repository.kallipos.gr/handle/11419/4437>

Πληροφοριοδότης, 3 Ιουνίου 2019 από <https://pliroforiodotis.gr/index.php/news/culture/difer/53559-2019-06-03-08-25-29>

Αγτζίδη, Β. (2011) «Μνήμη και τραύμα, μια βιβλιοπαρουσίαση» <https://kars1918.wordpress.com/2011/10/24/mnimi-travma-2/> Ανακτήθηκε: 19/2/2022

